

Veselin B. Pavličević

**“Lijeve greške” Milovana Đilasa
ili
partijski silogizam**

Podgorica, 2012.

SADRŽAJ

UVOD	5
1. PRVI MANDAT MILOVANA ĐILASA U CRNOJ GORI	13
2. RATOVI U RATU – DRUGA FAZA REVOLUCIJE	32
3. DRUGI MANDAT MILOVANA ĐILASA U CRNOJ GORI	37
4. EKSTREMIZAM “LIJEVE BAZE”: SLUČAJ SELABORAČ	43
5. FOČANSKA KAZNA MILOVANA ĐILASA	45
6. I DALJE O “LIJEVIM GREŠKAMA”	48
7. HIPOTEZA O “LIJEVIM GREŠKAMA”	
MILOVANA ĐILASA	52
8. ZAKLJUČCI O “LIJEVIM GREŠKAMA”	
MILOVANA ĐILASA	56
Osnovna literatura	66

„Lijeve greške Milovana Đilasa ili partijski silogizam“ je rad autora ove knjige koji je predstavljen na međunarodnom naučnom simpozijumu “Ličnost i djelo Milovana Đilasa“. Simpozijum je održan na Univerzitetu Crne Gore – Filozofski fakultet u Nikšiću 20 i 21. aprila 2012. godine.

UVOD

Milovan Đilas je jedna od najmanje naučno istraženih revolucionarno-antifašističkih i liberalno-disidentskih ličnosti u Crnoj Gori. Slavljen u svijetu i kao revolucionar i antifašista i kao “otpadnik” od komunističke vlasti, do današnjeg dana gotovo je anonimn u Crnoj Gori.

Kad je riječ o Milovanu Đilasu riječ je o atipičnoj političkoj pojavi kada su crnogorski, pa i regionalni, politički i kulturni prostori u pitanju. S druge strane, ovaj Simpozijum nosi dublji i značajniji smisao.

Smisao Simpozijuma se ogleda ili bi to mogao biti u početku skidanja “partijsko-ideološke prašine” sa jednog od najznačajnijih liberalnih mislilaca druge polovine prošlog vijeka iz Crne Gore. Ovim simpozijumom Filozofski fakultet iz Nikšića, Nikšić i Crna Gora se svrstavaju u države i velike kulture koje svoje velikane ne daju i ne smiju da zaborave. Veliki narodi i jesu veliki upravo stoga što trajno njeguju i ne zaboravljaju svoje korijene. Samoukom crnogorskom piscu i uz to velikom junaku Marku Miljanovu nije moglo promaći da ne vidi “zrake” na grobovima onih ljudi kojima “svijetli istina” bez obzira na bratstvo, pleme, naciju ili vjeru. On je “zrake” zapisao i ostavio iza sebe grandiozno djelo. Tako se grade primjer, budućnost i osvaja sloboda.

I kad smo već kod Marka Miljanova, Crna Gora je u svojoj istoriji imala dva velika disidenta - Marka Miljanova u nacionalnom okviru i Milovana Đilasa u internacionalnom. Ovaj drugi se cijelog i burnog svog života borio da uvede narode Crne Gore i ostale jugoslovenske narode u red demokratskih i modernih naroda svijeta. Nije uspio. Ni kada je bio gotovo vrh vlasti, ni kao zreli liberalni disident, otpadnik od te iste vlasti. Ipak, primjer je ravan onom iz Vladičinog stiha o značaju morala, početka i ljudskog pregnuća u osvajanju slobode (“a ko činja biti će najbolji”).

S pravom se kaže da je svaki početak težak i “pipanje u mraku” (A. Kami), naročito kada je “mrak” totalan, jednopartijske širine, ideološke dubine i težine. Ako se toj i takvoj prirodi “mraka” doda i crnogorska “supstancija”, onda se onim “svicima” koji prvi upale svijeću u tunelu mora posvetiti suptilnija i dodatnija naučna pažnja i refleksija.

O najpoznatijem i najslavnijem Crnogorcu/Srbinu iz Crne Gore u svijetu u drugoj polovini XX vijeku veoma se malo zna u nas. A i ono što se zna je krajnje površno, suženo, skraćeno, a najčešće zlonamjerno i klevetničko. Desetinama godina od 1954. godine kada je Milovan Đilas sišao/pao sa vlasti, na njega je bacano “drvlje i kamenje” i slagano svega i svačega. Najčešće po “službeno-partijskoj” obavezi, mada je bilo i aktivnih entuzijasta čiji se pipci osjećaju i danas. Ubrzanje, frontalni i rafalni partijski i naručeni “jedinačni” javni i diskrecioni napadi na Milovana Đilasa su počeli naročito od 1957. godine, poslije objavljivanja u SAD-u njegove najslavnije knjige “Nova klasa”. Svi bi ti partijski napadi na njega bili u redu i prirodni samo da je “krunski svjedok” vlasti Josipa Broza Tita imao pravo na javni odgovor i društvenu raspravu. To više govori o moralu napadača nego o napadnutom. Stara je istina da svaka pobuna i počinje sa moralom. U slučaju napada na

Milovana Đilasa bilo je obratno. Moralno je bilo napadati i blatiti jeretika, ali jeretik nije imao pravo na javnu polemiku. Čak su mu i suđenja bila zatvorena, daleko od očiju javnosti.

Rakao sam da je Milovan Đilas uvijek napadan kao “moralno-politički nepodoban” od kada je sišao ili pao sa vlasti januara 1954. godine. Partijsku knjižicu broj četiri, ili četvrti u hjerarhiji vlasti, predao je koji mjesec kasnije. Do tada je bio jedan od nedodirljivih i nepogrešivih partijskih “svečeva”. Milovan Đilas je zlatni oreol partijskog “sveca” postupno i svojevotjno mijenjao u trnoviti oreol “svica” i borca za demokratiju i vladavinu prava u Jugoslaviji, ali i u svijetu. I ništa više od toga on nije uradio, ako to nije sve. Iz njegovog “oreola” kasnije je sišla duga kolona velikih disidenata od Solženjicina i Saharova preko Gorbačova do Kučana. Mada svi disidenti nijesu bili liberalni disidenti kao što je bio Milovan Đilas. (Nacionalni, lokalni disidenti i inteligencija uzrasla na takvoj osnovi, odigrala je katastrofalnu ulogu u samoslomu komunizma u nas. Računi se i danas plaćaju i ko zna da li ćemo cijenu “grešnog uglomjera” tih promjena ikad nadoknaditi). Negdje je rečeno da se sloboda i njeni borci ne smiju hapsiti. Danas, poslije samosloma komunizma, posljedice su lako vidljive, a civilizacijska pustoš i mjesečevski pejzaž lako uočljivi u nas. Ne kaže se slučajno da su generali pametni poslije bitke. Đilas je bio ispred bitke za slobodu.

Možda bi neko pomislio da sam promašio temu o “lijevim skretanjima” i zločinima Milovana Đilasa. Nijesam. “Lijeve greške” - kao odstupanje, skretanje od zacrtane partijske linije (platforme) u pripremi 13-to julskog ustanka u Crnoj Gori, s jedne, i kao partizanski zločini, s druge strane – što se pripisuje Milovanu Đilasu, su upravo-proporcionalne sa širenjem liberalnih ideja ovog borca za slobodu u Jugoslaviji i borca protiv globalnog ideološkog ropstva jednoumlju. Što je borac za slobodu bivao strasniji, uporniji, uticajniiji i slavniji na “Zapadu”, to su njegove ukupne

“Ijewe greške” (ustaničke pogreške/skretanja plus zločini) bile sve otkrovenije i prisutnije u domaćoj javnosti. Da je kojim slučajem Milovan Đilas ostao u vrhu vlasti ili naslijedio Tita - što bi bilo logično s obzirom na njegovo odlično zdravlje, hjerarhiju u vlasti i dugovječnost - o njegovim “lijevim skretanjima” nikad ne bi bilo niti smjelo biti pomena. O zločinima i da ne pomislimo.

Istorijsko-partijski analizirano, “lijeva skretanja” i “greške” Milovana Đilasa su temeljene objavljivanjem njegovih 17 “Borbinih članaka” iz kraja 1953/54. godine, pisanjem četiri eseja u “Novoj misli”, te nadasve dokumentarno-partijskom pripovijetkom “Anatomija jednog morala” i knjigom “Nova klasa”. Jedinačno, kratko i zbirno, u jeretičkim “Borbinim” člancima ili u pripovijetci o partijskom moralu jugoslovenskih komunista poslije rata ili u sociološkoj studiji o novoj kasti/vlasti komunističke birokratije, “krunski svjedok” udara iz unutrašnje strane po osinjaku koji se zove jednpartijska vlast birokratije od Tita do dna. I to, Đilas “udara” na vlast onda kada je Tito bio najmoćniji, kada je takoreći “u paketu” pobijedio i Hitlera i Staljina, a stvorio tišinu i netalasanje (neprotivljenje) oko sebe i svoje vlasti. Titu tada, a i kasnije, niko nije smio da pisne - osim Đilasa. (Da napomenem, uglomjer tadašnje Đilasove kritike je bio još uvijek marksističke, materijalističke metodike. Kasnije će se navedenog metoda Milovan Đilas osloboditi, tek krajem ‘50-tih godina ili preciznije početkom ‘60-tih godina.)

Reakcija kaste je bila jedinstvena, snažna, hajkačka, odlično organizovana i “logična”. Strast vlasti i materijalne privilegije opili su partijsku i drugu državnu birokratiju. Strast Revolucije prenijeli su na vlast. Naročito sirotinjske i sirote crnogorske brđane, kadrove koji su tek ušli i zaposjeli “dedinjske vile”, dobili ličnu poslugu, sjeli u automobile, upoznali nove i moderne žene i - osjetili moć fotelja. Osjetili su zanos državnih funkcija i nekontrolisanog upravljanja društvom. Interesantno je da su mnogi birokrati tada vjerovali

(naročito viši upravljački sloj) da je “slučaj Đilas” i njegova “lijeva skretanja” i zločini podmetnut i igra vlasti u individualnoj kušnji članstva. (To je primijećeno i često kod revolucionara/vjernika. Naročito u religijama. I u “moskovskim suđenjima” ima mnogo takvih primjera.) Birokrate, a i ostali entuzijasti, strašili su se Đilasa iako je on već bio politički odstrijeljen i mrtav. Čak nekoliko mjeseci prije Trećeg plenuma. Čitali su u početku. A onda uvjerivši se definitivno u Đilasovu “političku smrt”, tema “lijevih skretanja” i zločina naglo dobija uzlet i eksplozivnu medijsku (javnu) promociju. Naime, moćni Aleksandar Ranković na VII Kongresu SKJ u Ljubljani u svom referatu prvi put javno promovise Đilasove “lijeve greške” i partijsku kaznu koja mu je izrečena s tim u vezi¹. U medijskoj kampanji “lijeva skretanja” i Đilasovi zločini od tada postaju top medijska i vesela opštenarodna tema, uput i partijska obaveza ponašanja ukupne „elite” protiv Milovana Đilasa. Do VII Kongresa “lijeve greške” u svojoj ukupnosti imale su nevažno-skriveni karakter, jer pobjednički “svečevi” - umislilo se - ne mogu da prave političke greške i zločine. Đilas je prvi iz visoke partijske hjerarhije počeo razotkrivanje raznih mitova o “svečevima” i to pred međunarodnom, svjetskom javnošću. (Doduše, druge, interne, javne dostupnosti Đilas nije ni imao.)

Ima jedno staro pravilo iz komunizma: kad se god hoće nešto da stvara i stvori, onda ga treba naglo i s vrha objelodaniti (tzv. “fenomen bljeska”/“fenomen starta”), a propagandno ga “odozdo” podržati, popularizovati i pratiti. Ovu lucidnu i modernu masovnu psihozakonomjernost prvi je uočio psihoanalitičar Willijem Raith analizirajući masovnu psihologiju fašizma. Kasnije je Hana Arent analizu “fenomena bljeska” (prednost starta) znatno obogatila i

---

¹ U referatu – stenografske bilješke - pomenuo je samo Đilasovo ime i njegovo blago kažnjavanje (ukor). Ranković u referatu nije pomenuo i kažnjavanje Ivana Milutinovića (takođe ukor), Drapšina i Popare (strože kazne). Ova selekcija ili prečutkivanje Rankovića i partijsko kažnjavanje Milutinovića, Popare i Drapšina je veoma značajno.

produbila. Tlo, dakle osnova, “fenomena bljeska”² je ideološko-partijske supstancije koje se propagandno-milicijski prati, usmjerava, širi, produbljuje. Na toj “prepadnoj” osnovi rođeni su i građeni gotovo svi “moskovski procesi” za vrijeme Višinskog i Staljina. Ista metodologija je primijenjena i u “slučaju Đilas” kod zauzimanja startnog prvenstva i aktivne inicijative³ u ukupnim “lijevim greškama”.

Ima i jedna logična primjedba, koliko znam neuočena kad je riječ o Milovanu Đilasu i njegovim “lijevim greškama” kao zločinima, a opet važne je psihološke osnove. Naime, jedna od konsituenti individualne psihologije i karaktera svakog čovjeka je stid. Stid je prirodno ljudsko svojstvo i (pri)sjećanje za nešto nečasno ili neljudsko učinjeno. (U religiji, stid je generalno “dematerijalizovan” iako je bilo kraćih - “materijalnih” - perioda “lova na vještice” i/ili “lova na jeretike”. Religija je na stidu ugradila i razvila svoje temeljno važne institucije grešnika, pokajanja, oprosta, vječnosti i individualnog i opšteg savršenstva. U religiji, stid ili stidna/grešna duša je u zamci - dakle, vlasništvu - a to znači pokornosti Crkve, naročito Katoličke. I to je tako tamo.)

Kod današnjih pravnih država i svjetovnih/običnih smrtnika, pa i u slučaju Milovana Đilasa i njegovih “lijevih grešaka”, je obratno. Grijeh ili greška pa i “lijeve” orijentacije s pravom se materijalno i pravno istražuje i sudski sankcioniše. Stoga se svega svog učinjenog grijeha/greške prirodno svako plaši zbog realne i moguće “materijalne” ili sudske (zatvorske) posljedice. Posljedica može da bude duga robija, pa čak i smrtna sudska presuda.

---

² Danas se široko i konkretno koristi u vojnoj doktrini, naročito SAD-a i Izraela.

³ Aktivna inicijativa je gotovo ugrađeni “bag” kod svakog revolucionara. Međutim, ko prvi ne shvati što je aktivna, permanentna revolucionarna inicijativa, nikada ne može postati Vođa revolucije ili veliki revolucionar. Tito je to prvi shvatio. Bio je Vođa i veliki revolucionar odlične antifašističke revolucije u Jugoslaviji.

Kad se Milovan Đilas odlučio na put pobune i put suprotan Vođi, Partiji, ideologiji, društvu, morao je makar u promisli postaviti sebi pitanje: da li ga Partija drži u šaci (vlasništvu) zbog “lijevih grešaka” (zločina)? Odgovor je poznat. Milovan Đilas nije ništa dugovao Partiji, a kamoli za “lijeve greške”. U kasnijim sramnim sudskim procesima Đilasove “lijeve greške” (zločini) se nikada nijesu pominjale.

Milovan Đilas je kažnjavan i zatvaran po presudama Osnovnog suda u Beogradu br. 70/55 od 24. januara 1955. g.; br. 1620/56 od 12. decembra 1956. g. i po presudi Okružnog suda u Sremskoj Mitrovici br. 356/57 od 5. oktobra 1957. g. Takođe, Milovan Đilas je kažnjen po presudi Okružnog suda u Beogradu K-br. 1620/56 od 8. aprila 1962. godine. Sve kazne su izrečene zbog “verbalnog delikta” iz čl. 118 stav 1 KZ ili sličnih članova za navodno odavanje državnih tajni – po čl. 37, 38, 40, 57, stav 1, 272, 274, 300 stav 2, i čl. 320 stav 2 KZ, ali nikad u vezi “revolucionarnog duga” (“lijeve greške”/zločina). Za njegova suđenja pravili su se čak specijalni zakoni, zakoni za jednokratnu upotrebu (“lex specialis”) koji su se na Zapadu podrugljivo zvali “lex đilasis”. Ni tu u “lex zakonu” nije bilo pomena o njegovim “lijevim greškama” /zločinima.

1. PRVI MANDAT MILOVANA ĐILASA U CRNOJ GORI

Milovan Đilas je boravio u Crnoj Gori dva puta u početku rata kao opunomoćenik Politbiroa za Crnu Goru, Sandžak i Boku tj. vođa crnogorskih ustanika. Prvi put od 7. jula 1941. godine do 4. novembra 1941. godine i drugi put od 15. marta do početka juna 1942. godine.

Osvrnućemo se na početku na statistiku u vezi “lijevih grešaka”⁴ kao zločina u oba perioda Đilasovog boravka u Crnoj Gori.

Za vrijeme Đilasovog prvog boravaka, “mandata” u Crnoj Gori, “lijevih grešaka”/zločina bilo je, po raznim statistikama istoričara, od 10-30. Dakle, relativno malo za ratne, crnogorske uslove. Istraživači/maksimalisti “partijskih biltena/saopštenja” su sličnih konstatacija, ali najveće cifra ne prelazi više od 30-50 ubistava. Najvjerojatnije bilo je 26 ubistava. Naime, javno glasilo Glavnog štaba (“Bilten”) u broju tri počinje sa rednim brojem 27 da nabraja strijeljanja petokolonaša i saradnika okupatora⁵. Milovan Đilas je povučen iz Crne Gore kada je izlazio treći broj “Biltena”. Do kraja 1941. godine, tj. poslije Đilasovog odlaska iz Crne Gore, bilo je još oko stotinu ubistava. Dakle, ukupno u 1941-oj godini bilo je od 110 do 127 ubistava. Međutim, mnogo više ubistava dogodilo se krajem 1941. i početkom 1942. godine, naročito u januaru i februaru 1942. Tada Milovan Đilas nije bio u Crnoj Gori. U tom periodu ubijeno je još oko 420 – 500 ljudi. (Normalno, nijesu sva ubistva “lijeva”. Mnoga su ratna, borbena kojime se kasnije dao

---

⁴ Termin „lijeve greške“ preuzet je iz dokumenata partijske provincijencije i otud unijet u istorijografiju, a iz nje u publicistiku.

⁵ Zbornik....III,knj.4, dok. 1 str. 9-12.

“lijevi” karakter.) To je vrijeme “pasjeg groblja” u Kolašinu, jama, jaruga, sačekuša i sličnih gubilišta. U Kolašinu u vrijeme “pasjeg groblja” - po četničkoj historiografiji- zakopano je 248 ubijenih ljudi. Realniji i precizniji istorijski izvori, cifru ubijenih svode na mnogo manji broj, odnosno od 16 do 38 ubijenih ljudi⁶.)

Dakle, ukupno je ubijeno u 1941. godini od početka ustanka do sredine 1942. godine, statistike se ne slažu, od 500 do 624 čovjeka. Najvjerovatnije je da je ubijeno 550 ljudi po preciznoj statistici praćenja “partijskih biltena” i drugih izvora “lijevih grešaka” (zločina) pedantnog crnogorskog historičara dr Radoja Pajovića. (Pri tome važno je još jednom napomenuti da je ratnih, borbenih ubistava bilo daleko više od “lijevih grešaka” kao smišljenih partizanskih zločina.)

Kad se o “lijevim greškama” govori izvan statistike, riječ je o političko-vojnim, organizacionim, upravljačkim i drugim odstupanjima, skretanjima od predratne zacrtane partijske linije (platforma CK SKJ) antifašističke borbe u Crnoj Gori. Riječ je o radikalnom zaokretu KPJ kada se umjesto (šire) klasne borbe i borbe za socijalističku revoluciju, u prvi plan ističu (uži, ratom nametnuti) nacionalno-oslobodilački partijski ciljevi i ratni odbrambeni zadaci. (Riječ je o doktrinarnoj, partijskoj vojnoj liniji, koja je sadržala značajne elemente ratnih vještina kao na primjer gerilski, partizanski početak rata, nefrontalna borba, postupnost akcija itd.)

Silina početka 13-to julskog ustanka 1941. godine i ratna euforija naroda doveli su do toga da je za kratko vrijeme oslobođena od italijanskih okupatora gotovo cijela Crna Gora, osim četiri veća grada. Narodni ustanak i njegova masovnost od preko 32.000

---

⁶ Eshumacija leševa je urađena u ljeto 1942.g. kada je utvrđeno da je od prostrelnih rana ubijeno samo 16 ljudi, a za ostale se nije mogao utvrditi uzrok smrti.

Ljudi daleko je prevazišao zamišljena i zacrtana partijska predratna očekivanja i naročito planirani značaj gerilskog vida rata i postupnog suprotstavljanja neprijatelju. Crnogorsko vođstvo, na čelu sa Đilasom, prvih dana ustanka/rata našlo se u dilemi između poštovanja zacrtanog stava Politbiroa da treba početi sa manjim, pripremnim akcijama, s jedne, i realnosti na terenu, s druge strane. Đilas je izmijenio “kabinetski” i kruti stav Politbiroa i prihvatio ratnu realnost narodnog ustanka podržavajući ustaničko-seljačku masovnost. To je poznata historijska “diskrepanca” u veoma kratkom vremenu - oko pola dana - između direktivno-partijskog “stišavanja” ustanka i nešto kasnije Đilasove direktive o “davanju podrške” seljacima-ustanicima. Odgovornost za izmjenu osnovne, “kabinetske” direktive Partije Đilas je pružio na sebe.

Međutim, lako je zapaziti da “diskrepanca” nije dovela niti je mogla dovesti do krize ustanka. (Mada je dovela do određene konfuzije i negodovanja kod ustanika, ali u prilog tome da se ide na masovni, opšti ustanak. Ova ratna frontalana ideja istrajavala je sve do “pljevaljske bitke” decembra ‘41.g. ali i znatno kasnije.) Kriza ustanka, pa čak i njegovo brzo splašnjavanje, uzrokovana je snažnom italijanskom kontraofanzivom. Nikakve direktive i njene “diskrepance” nijesu mogle zaustaviti italijansku ofanzivu. Interesantno je s tim u vezi zapažanje generala Boška Đuričkovića. On u jednom svom radu pravilno problematizuje događaje i ljude iznoseći zapažanje - da li je bilo pravilno baciti parolu o oružanom ustanku ili gerilskoj borbi, nije bitno, jer ustanici-seljaci nijesu ni shvatili kategoriju akcije, niti im je to bilo nužno u borbi protiv okupatora.

Ponesen početnim uspjesima ustanika, Đilas je 22. jula 1941. godine napisao i poslao mjesnim komitetima i drugim organima “Uputstvo privremene Vrhovne komande NOO trupa u Crnoj Gori,

Boki i Sandžaku”⁷, kojim se preciziraju čak koraci ka obrazovanju narodne vlasti u Crnoj Gori. Velika važnost ovog dokumenta jeste u njegovoj političkoj, nesektaškoj širini. Bitna karakteristika dokumenta je Đilasova sveobuhvatnost kao političke platforme za obezbjeđenje budućih građanskih i ličnih sloboda u Crnoj Gori što je navedeno u devet tačaka Uputstva. Navedimo samo nekoliko tačaka. “Pravo birati i biti biran imaju svi građani koji su napunili 18 godina, muškarci i žene, bez obzira na veroispovest, nacionalnost i rasu.....garantuju se lična sloboda, nepovredivost stana i imovine, sloboda verskih obreda i raligiozna ubeđenja, sloboda udruživanja, sloboda zbora i dogovora.....zabranjuje se delatnost svih onih političkih stranaka koje su propovedale antidemokrarska i fašistička ubeđenja, a dozvoljava se slobodan rad svim političkim strankama koji stoje na principima demokratije i nacionalne ravnopravnosti... (podvukao V.P.).....pojavu novih stranaka mogu učiniti 3 lica koja imaju pravo glasa.”

Ono što je posebna važnost ovog dokumenta, u kontekstu “lijevih” zločina, jeste tačka 8 u kojoj Đilas zahtijeva “da svaki uhapšeni mora biti saslušan u roku od šest sati, a u roku od 48 sati mora biti predat Narodnom sudu. Svaki optuženi mora imati branioca pred narodnim sudom”.⁸ Sve navedeno o “desno-liberalnim Đilasovim skretanjima” je značilo proširenje demokratske osnove i zalaganja za nacionalna, vjerska, partijska i druga ljudska prava. (Ipak, smatram da ovaj dokument nije preteča njegovog kasnijeg demokratizma i naročito disidentstva, kako iznose neki, inače dobri poznavaooci Milovana Đilasa.)

Dakle, Đilas je svojim postupkom, danas je to jasno, nastojao da u okviru antifašističke borbe nesektaški okupi sve slojeve i političke

⁷ Zbornik....Tom III,knj.4. dok.1, str. 9–12.

⁸ Đilas je preteče “desnih” skretanja, “grešaka” kod nas. Ova “skretanja” uopšte nijesu istražena. Prečutkivana su bacanjem političke i ideloške prašine na njih. (Jeretik Đilas je morao biti “lijevo razapet”.)

struje u Crnoj Gori u skladu sa direktivom Partije. Ali, s druge strane, aktivnost je upućivala na mišljenja, pa i zaključak, “iz vrha” da Đilas želi da se osamostali i stvori svoju vlast u Crnoj Gori i da se odvoji od Tita i narodnooslobodilačke borbe. To je utoliko bilo logičnije što je za vrijeme svog prvog “mandata” u Crnoj Gori Milovan Đilas veoma slabo komunicirao sa Politbiroom i slao izvještaje o stanju u Crnoj Gori. To je bio lako uočljiv i težak Đilasov propust i greška.

Početni uspjesi ustanka trajali su, zavisno od regije, od pet do 10 dana. Međutim, Italijani su za kratko vrijeme u kontraofanzivi sa preko 120.000, po nekim istoričarima čak i sa 150.000 ljudi vratili komunikacije, gradove, teritoriju⁹. Diviziji “Pusterija” je dato ovlašćenje da radi što god hoće od naroda. “Ubijajte, strijeljajte, palite i uništavajte ovaj divljački narod” - istorijske su riječi Pircija Birolija.

I pored ratnog, “materijalnog” neuspjeha ustanika u početku ustanka, 13-to julski ustanak je uspio u smislu moralnog uskrnuća, pa i moralne pobjede ustanika. Olako fašističko vladanje je bilo onemogućeno u Crnoj Gori ili antifašizam se pojavio barem na društvenom horizontu pred Crnom Gorom ako ne i mnogo bliže. To je veliko civilizacijsko dostignuće koje je napravio jedan “mali” i hrabri narod predvođen komunistima. U tom pregnuću i vremenu važna je i poželjna jednounma pamet i akcija. Komunisti su je srećom imali. (Nije slučajno Žan Pol Sartr kasnije pisao o 13-to julskom ustanku uzdižući ga u nivo poželjnog, civilizacijskog i evropskog primjera.)

Bez profesionalne vojne organizacije (“danju seljak-noću gerilac”), uz tradicionalnu crnogorsku ratnu nedisciplinu, ustanici su se uspaničeno i haotično povlačili i masovno pređavali (Crmnica,

---

⁹ Italijanima su pomoć pružili i oko 20.000 albanskih profašista i muslimanskih profašista iz Sandžaka.

Bar, na primjer.). Municije kod ustanika je bilo sve manje. (Četnici su tada partizane nazivali ”petmetkovići”.) Peta kolona je počela da djeluje. Četnici su uz pomoć Italijana naglo jačali. Jednostavno, osjećalo se vojno i svako drugo rasulo u ustaničkim redovima. Talas stihijskog raspadanja niko nije mogao suzbiti i zaustaviti. Seljačka, amaterska ustanička masa, uslijed profesionalne talijansko-albanske kontraofanzive iz tri pravca, raspukla se kao mjuhur. Nastupio je proces “legalizacije” ustanika-seljaka. Ustanici-seljaci su sami napuštali bataljone bježeći kućama što je Đilas prihvatio i podržao praveći “pogrešku”. (Po kazivanju danas jednog vremešnog svjedoka legaliste - M.Milikića, veliki dio tih ustanika je pošao u borbu misleći da će rat trajati kratko, dvadeset dana do dva mjeseca.)

“Legalizacijom” su životi ustanika, njihovih porodica i paljenja sela bili dijelom pošteđeni. Spašena je “masa” za budućnost ustanka. “Legalisti” se nijesu osjećali kao dezerteri ili pobijeđena vojska već kao saučesnici u vojnoj taktici. Ipak, u raspadu narodne vojske sačuvala su se komunistička komandna mjesta. Vojni komiteti su ostali na snazi kao i određeni broj boraca koji se čvrsto držao. Dakle, sačuvalo se borbeni “nukleus” kao jezgra za obrazovanje budućih malih, mobilnih i stalnih borbenih jedinica. Sačuvana je veza sa dojučerašnjim borcima-seljacima.

Tačno je da Milovan Đilas upotrebljava termin “oslobodilačka antifašistička revolucija”. Ali prećutkuje se da Milovan Đilas uvodi i termin “narodna revolucija” - kao platforma borbe crnogorskog naroda. („Komunisti moraju na toj bazi politički pripremati i organizovati nacionalnooslobodilačku antifašističku revoluciju, to jest opšti narodni ustanak“ (podvukao V.P.)¹⁰.) Ovo je veoma važno, jer jednocimci - a revolucionari su posebni vjerujući jednocimci, pa čak i kad nijesu komunisti - lako mogu steći krivi

¹⁰ Zbornik....tom III, knj. 4,dok.2,str.23.

(“lijevi”) zaključak ili “Đilasovu grešku” da je u pitanju tada bilo crnogorsko, Đilasovo usmjeravanje borbe za socijalističku izgradnju društva tj. socijalističku vlast. (Đilasa gotovo nikada, pa ni u ratu, nije interesovala vlast.)

S tim u vezi je važno pitanje Đilasovog sektašenja kao antiteze antifašističkoj borbi za vlast. Milovan Đilas je bio protivnik sektaštva (zatvorenosti) u ratu¹¹. On jasno naglašava da je glavna opasnost po KPJ u Crnoj Gori “lijeva opasnost - sektaštvo prema masama, koje ne vodi računa niti o objektivnim uslovima, niti o stupnju zrelosti masa. ...To skretanje onemogućava da se izraze zdravi, duboki patriotizam našega naroda, da se okupe na opštenarodnom poslu patrioti iz naroda, novi dosad nepoznati borci. To znači da u Partiji treba povesti odlučnu borbu protiv sektaštva prema masama, idući u toj borbi čak i do izbacivanja iz Partije onih koji se pokažu kao nepopravljivi” ili “Komunisti moraju raditi na okupljanju svih (podvukao V.P.) iskrenih patriotskih ljudi iz naroda, svih onih koji stoje na liniji nepomirljive borbe protiv fašizma”¹².

Prema tome, Đilas ne samo da nije bio pobornik lijevog sektašenja u ratu nego ga je oštro osuđivao. On je bio na ideološkoj, političkoj i vojnoj platformi omasovljivanja KPJ i širenja njene idejne i borbene baze bez obzira kojom sloju ili gledanju ljudi pripadali¹³.

---

¹¹ Pozitivna strana „sektaštva“ jeste u zbijanju revolucionarnih snaga u ratu. Međutim, u miru, prije rata, Đilas je bio suprotno - „sektaš“ prema Krleži, na primjer, jer uticaj Krležinog gledanja na „moskovske procese“ bi slabio revolucionarni duh partije i otupljivalo nadolazeći sukob sa fašizmom. (Kad su komunisti došli na vlast, sektaštvo je ispoljilo sve svoje negativnosti i preraslo u nasilje nad duhom, ličnošću i postalo izraz zatvorenosti i rigidnosti partije.) Đilas nikada nije bio kontradiktorna ili kontraverzna osoba. Đilas je bio, u pozitivnom značenju, idejni konvertit, jedina konvertitska ličnost među vodećim partizanima i vodećim jugoslovenskim komunistima. U odnosu na „sektaštvo“ se to najjasnije vidi. Đilas je čovjek snažne humanističke motivacije.

¹² Vidi, Montenegrina - digitalna biblioteka crnogorske kulture, D.Papović „Lijeve greške - drugo ime za zločin“.

¹³ Đilas je omasovljenje uzdigao i na nivo potrebe pravljenja „prave narodne Partije“ kako stoji u „Veljkovom Pismu“.

U tom smislu Đilas je radio u skladu sa direktivom Centralnog komiteta o slobodnom pristupu svih rodoljuba/antifašista u redove NOP-a.

Krajem jula Đilas je bio u vojnički osjetljivom i kritičnom Kolašinu. Obišao je “sjeverni front” Crne Gore. Situacija je bila sve dramatičnija i tragičnija. U Kolašinu je formiran odbor tzv. “uglednih građana” koji su zahtijevali pregovore sa vođstvom ustanika, protiveći se i otupljujući snagu ustanika. “Ugledni građani” su se javno zalagali za kapitulaciju moćnoj fašističkoj sili. Najotvoreniji primjer protivljenja borbi protiv okupatora bio je Ljubo Minić¹⁴.

Pred italijanskom ofanzivom Đilas je među posljednjim (4/5. avgusta) napustio Kolašin. Povukao se u svoje selo Podbišće blizu Mojkovca. Napuštajući Kolašin Đilas je zadužio Mošu Pijadu da pripremi savjetovanje Pokrajinskog komiteta kako bi se iz novonastale situacije izvukle pouke i definisali budući zadaci u antifašističkoj borbi u Crnoj Gori.¹⁵ Umjesto zaduženja da samo pripremi savjetovanje, Pijade uz Mitra Bakića, Blaža Jovanovića i Boža Ljumovića organizuje sastanak/savjetovanje u Kameniku 8. avgusta 1941. godine. (Savjetovanju je čak prisustvovao i Arso Jovanović iako do savjetovanja nije bio član KPJ.) Jednodnevno “savjetovanje” u krnjem sazivu je prošlo u sjenci “prisustva Đilasovog odsustva”. Poslije savjetovanja Pijade je hitno izbjegao za Durmitor bez Đilasovog odobrenja, a Bakić najvjerovatnije u Zetu kod svoje porodice. Kasnije - po kazivanju Blaža Jovanovića - objašnjavano je Đilasu da se nije moglo znati kada će Đilas stići, pa je savjetovanje moralo biti održano bez njega.

Đilas je stigao u Kamenik - od Biogradskog jezera (zaobilazno)

---

¹⁴ Ljubo Minić je bio član pokreta „Zbor“ srpskog profašiste Dimitrija Ljotića.

¹⁵ Datum sastanka nije bio fiksiran.

preko Lučkih koliba, Bara Bojovića i Lukavice - tek uveče 10. avgusta. Zaključci su dati u poznatih šest tačaka, koje (sažato) glase:

- 1) Učvršćenje i proširenje Partije;
- 2) Sistematski ideološki rad u Partiji;
- 3) Razvijanje propagande i agitacije u narodu;
- 4) Organizovanje masovnog gerilskog pokreta kao kičme buduće vojske;
- 5) Svestrana vojnička i politička priprema opštenarodnog oružanog ustanka, uvlačeći pri tome sve rodoljubive i antifašističke elemente, i
- 6) Organizovanje i izvođenje akcija.¹⁶

Iznenaden već održanim sastankom, Đilas se upoznao sa odlukama savjetovanja i ocijenio ih sektaškim, naročito političku ocjenu da je “dio naroda otpao od komunista”. Đilas je smatrao da se dio naroda pasivizirao, što nije značilo i da je otpao od pokreta ili - kako je glasila partijska leksika - da se narod “izdiferencirao”.

Ocjenu o “kameničkoj rezoluciji/zaključcima” Milovan Đilas je kritikovao sa raznih aspekata, uključujući aspekt ideološke uskosti i bezuslovnog vezivanja za SSSR kao i pretvaranje rata iz imperijalističkog u oslobodilački.

Rezolucija je aktuelni trenutak i konkretne zadatke tretirala kao novu, još odlučniju fazu u opštenacionalnoj, oslobodilačkoj antifašističkoj revoluciji. (“Borba crnogorskog naroda i ostalih jugoslovenskih naroda ulazi sada u novu, još odlučniju fazu, u fazu organizacionih i političkih priprema opštenacionalne-oslobodilačke antifašističke revolucije”¹⁷.) Ako bi ovoj važnoj rečenici - naročito

---

¹⁶ Vidi opširnije: Zbornik....knj. 4, dok.2.

¹⁷ Zbornik.....tom III, kn. 4, Borbe u Crnoj Gori, dok.1 str. 9.

u dijelu “opštenacionalne-oslobodilačke antifašističke revolucije” - prišli u tumačenju čak lingvistički, lako bi uočili njen idejni konglomerat i jezičku pleonastičnost koja nije svojstvena Milovanu Đilasu. Milovan Đilas je bio veoma pismen čovjek, jednostavne i jasne rečenice. I iz rata sva njegova pisma i izvještaji su takvi, veoma jednostavni i jasni.

Kao dopunu i ispravku rezolucije Pokrajinskog komiteta, Milovan Đilas piše pismo (“Pismo druga Veljka”¹⁸) članstvu. U pismu Milovan Đilas zamjera savjetovanju “što nije vodilo računa da gerilske akcije nijesu isključile niti i danas isključuju oblik borbe kao što je oružani ustanak u lokalnim razmjerama. (podvukao V.P.) Kome će se obliku pribjeći zavisi od konkretne situacije, raspoloženja masa i dr.”

Na isti način Đilas u pismu objašnjava vezu s početka ustanka tj. prvo za gerilske akcije a potom za ustanak, pa iznosi da su “te direktive, davane izolovano, povukle za sobom i krupnije greške na terenu, ali - gledajući razvoj događaja u celini - one su spasle da se Partija ne odvoji od masa. (podvukao V.P.)”¹⁹. Pismo otkriva i diferenciranje koje je nastalo u ustaničkim redovima gdje velikosrpske grupe i bivši oficiri huškaju na Muslimane i Hrvate, ali - upozorava Đilas - “bilo bi isto tako krivo te grupe izjednačavati sa petom kolonom”²⁰. I nešto dalje Đilas iznosi da “komunisti moraju dokazati sav elasticitet, svu okretnost i oštroumnost da te grupe i ljude iz tih grupa, koje mogu pridobiti makar i za kolebljive saveznike ili neutralizovati, ne pretvoriti u protivnike”²¹.

Ipak, prilike u Crnoj Gori i u partiji i na terenu su se u septembru, a naročito u oktobru, popravljale. Svjestan okolnosti okupator je

¹⁸ Isto, str. 24 i 25.

¹⁹ Zbornik...str.21.

²⁰ Isto, str. 25.

²¹ Isto, str.25.

od crnogorskih gradova ponovo napravio svoja utvrđenja. Ostalu, vangradsku teritoriju okupator je prepustio lokalnim vlastima koje su imenovane od strane okupatora kao “lojalni seljaci” ili tzv. “čuvari” (čuvari puteva, mostova, elektrovodova). Između okupatora, četnika i zelenaša dolazi do tijesne saradnje širom Crne Gore. Oni su i činili profašistički blok.

Đilas je politički rad i konsolidaciju partije postavio ispred oružane borbe. Reorganizovao je Savez komunističke omladine. Pokrenut je i partijski list “Narodna borba”²². Jedan od glavnih zadataka obnovljenih partijskih ćelija i gerilskih grupa bio je ideološki rad na pojedinačnom ubjeđivanju pokolebanih pojedinaca da ponovo krenu u borbu protiv okupatora. U pogledu reorganizovanja vojnih jedinica, Glavni štab Crne Gore ukinuo je “sve partizanske čete i bataljone organizovane na seoskoj, opštinskoj i bratstveničko-plemenskoj osnovi....Sve partizanske jedinice se moraju organizovati na dobrovoljnoj osnovi kao stalna (stajaća) vojska koja ima ostati do kraja Oslobođilačkog rata”²³. Dakle, Đilas je reorganizovao ustaničke bataljone i radio u pravcu stvaranja manjih, mobilnih, udarnih - možda bi se moglo reći “poluprofesionalnih” - ratnih jedinica čije ljudstvo nije bilo vezano za ispomoć u porodičnim, poljoprivrednim radovima kao do tada (“danju seljak, noću gerilac”). Stvoreno je, dakle, više partizanskih bataljona oformljenih u prave vojničke jedinice sa zajedničkim vojnim životom i zajedničkom ishranom.

Paralelno sa konsolidacijom partije i vojske, izvedeno je nekoliko manjih vojnih akcija i jedna veća. Početna ustanička kriza je definitivno prebrođena, partija koliko koliko očvrsla, borbenost

---

²² U prvom broju “Narodna Borba” imenuje tri otpadnika od partije (Milovan Anđelić, Slobodan Marušić, Aleksa Pavičević), zatim crnogorske separatiste Sekulu Drljevića, Dušana Vučinića, Krsta Popovića i druge. Kao saradnike okupatora “Narodna Borba” navodi Ljuba Minića, Nova Medenicu i Nikolu Jovanovića.

²³ Zbornik....tom III, knj. 3. str. 80.

bila u usponu, okupator sabijen u gradove opasane bunkerima i pojačane bodljikavom žicom.

Dakle, u vrijeme Đilasovog prvog boravka u Crnoj Gori, “lijeve greške” kao zločini nijesu bila nikakvi ideološki ili politički problem već teška vojna, organizaciona i upravljačka pitanja kao i pitanja vođenja oslobodilačke borbe i njenog naglog splašnjavanja, pa i entropije. Gotovo identična situacija je bila i van Crne Gore, u Srbiji posebno.

Đilasove “pogreške” ili skretanja od zacrtane partijske linije su iznijete u pismu-direktivi CK KPJ od 22. oktobra 1941. godine u kojem se navodi da se on smjenjuje. Na mjesto Milovana Đilasa postavljen je Ivan Milutinović. U pismu se nabrajaju crnogorske partijske, vojne, formalne i organizacione “pogreške”. Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak se oštro kritikuje u (jedinoj) tački 1. što: ustanak nije pripremljen odozdo; što je razdvojena partizanska borba od narodnog ustanka; kritikuje se oblik ratovanja; kritikuje se proglašavanje partizanskih odreda za oružanu silu partije (KPJ); kritikuje se raspuštanje vojske po kućama; kritikuje se propagiranje narodnooslobodilačke borbe kao antifašističke odnosno socijalističke revolucije što je značilo sektašenje i opasno usmjeravanje ili sužavanje baze nacionalnooslobodilačkog pokreta. Takođe, traženo je da se iz Crne Gore pošalje u Srbiju 2.500 do 3.000 naoružanih boraca kao pomoć NOP-u u Srbiji.

U pismu je, dalje, rečeno da se “ponište te vaše rezolucije i tražimo od vas da smesta obustavite prorađivanje tih rezolucija u partijskim organizacijama kao i Veljkovo (M.Đilas – V.P.) pismo”²⁴. Dakle, u pismu/smjeni Milovana Đilasa nema ni jedne jedine riječi o

---

²⁴ Zbornik dokumenata i podataka o NOB jugoslovenskih naroda, Beograd, 1950. tom III, knjiga 1, str. 68-69.

njegovim zločinima i Đilasove smjene s tim u vezi. (Čak se ne koristi ni termin “lijeve greške” kao eufemizam za zločine, već se koristi riječ “pogreške”.)

Pa, ipak, u pismu CK KPJ od 22. oktobra 1941. godine Milovan Đilas je povučen iz Crne Gore i na njegovo mjesto je, kako sam rekao, postavljen Ivan Milutinović.

Pismo je značajno po još jednom detalju. Na kraju, pismom se zahtijeva: “Već smo vam jedanput javili da pošaljete ovamo hitno 2.500-3.000 dobrih boraca, jer od borbi na ovoj teritoriji zavisi i uspješna borba u Crnoj Gori i ishrana crnogorskog naroda. Čete šalјite po 100-200 ljudi u kraćim razmacima i neka budu naoružani. Pravac njihovog kretanja smo vam odredili u prvom pismu.”²⁵

S obzirom na važnost pisma za “lijeve greške” Milovana Đilasa, sada malo sistematičnosti u pismu od 22. oktobra 1941. godine i analitike iz te sistematičnosti.

U pismu se, dakle, nabrajaju pogreške PK, odnosno Milovana Đilasa. Međutim, redoslјed nabrajanja grešaka u pismu je napisan visokim “lukavstvom partijskog uma” i po principu obrnute ratne važnosti. Naime, nikada ratna korespondencija - tzv. hjerarhija važnosti - nije bkla takva kao u ovom pismu. U pismu hijerarhija prioriteta nije ratno-prirodna i normalna. (Najpoznatiji teoretićar rata Klauzevic piše da se svaki rat faktički “vrti” oko boraca i njihovog kvaniteta i permanentnog pregrupisanja. Vojna, ratna prevlast nad ljudstvom odlučuje vlast u ratu i sam rat, tj. pobjednika.) Ratna korespondencija uvijek počinje od hitne i najvažnije, ka manje bitnoj ratnoj stvari. Međutim, ovo pismo počinje lukavo - obratno sa gotovo nevažnom i uz to zakašnjelom konstatacijom (greška

---

²⁵ Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilaćkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd 1950, tom III knjiga 1, str. 68-69.

u pripremi 13-to julskog ustanka), a završava se sa stožernom, strateškom ratnom odlukom o potrebi povlačenja ljudstva iz Crne Gore u Srbiju. I to ne bilo kakvog ljudstva već najboljih boraca koji moraju biti dobro naoružani. Takvim zahtjevom/naredbom se ne slučajno slabio “front” i borba partizana u Crnoj Gori.

Pismo CK KPJ je veoma važno po svom kraju i svom cilju. Kraj pisma liči zabrinuto, opasno i na “revolucionarno nov” način gleda na suštinu problema “pogrešaka” u Crnoj Gori²⁶ malo kasnije nazvanih “lijeve”.

Milovan Đilas je napisao u ratnim memoarima da je udio u pismu, pa čak i u direktnom sastavljanju pisma, imala Titova intimussekretarica Davorjanka Paunović. Mislim da je Milovan Đilas bio potpuno u krivu. Lucidini slijed i nabrojanje “pogrešaka” i antihijerarhijskom nabrojanju vojnih i drugih problema i zahtjeva iz pisma mogao je uraditi veoma vješti i zabrinuti um, revolucionar i veliki vođa kakav je bio Tito. Njegova sekretarica nije imala gotovo nikakve ratno-političke i revolucionarne lucidnosti i vizije. Očito da je u pitanju bio veliki revolucionarni ulog, ali i uloga svakog pojedinca u borbi za revolucionarnu moć i prevlast u Revoluciji. Štaviše, u pitanju je bio princip cjelovitosti organizacije i upravljenje NOB-om. Sa tog i takvog stanovišta, Tito je bio potpuno u pravu. U vrijeme početka ustanka u Crnoj Gori, komunikacija Đilasa tj. PK sa Politbiroom (Titom) bila je, kako sam rekao, nikakva i nedovoljno informativna “odozdo”²⁷. Kao politički talentovan i odličan đak Moskve, Tito je prvi u Jugoslovenskoj revoluciji shvatio značaj Vođe i snagu liderstava. U pitanju je bio revolucionarni početak na

---

²⁶ Rodonačelnik izraza je najvjerojatnije bio Božo Ljumović mada je „ljevičarenje“ kao revolucionarni izraz veoma star. (Lenjin je u „Dječija bolest ljevičarstva u komunizmu“ ljevičarska skretanja „skenirao“ kako ljevičari prave „onaj suvišan korak koji istinu pretvaraju u grešku“.)

²⁷ U vrijeme svoje druge „misije“ u Crnoj Gori, Đilas je bio daleko kooperativniji i informatičniji. Izvještaji su mu bili daleko sadržajni.

tlu Jugoslavije i različite uloge u jedinačnom (pre)raspoređivanju ravnolacionarnih autoriteta. Titu tu niko nije bio ravan. Dakle, u pitanju je bila borba za vlast i mjesto svakog pojedinca u istoriji Jugoslovenske revolucije.

Bilo što je bilo, Đilas je 4. novembra 1941. godine smijenjen. Smjenu je prihvatio veoma teško. Pomišljao je na svašta. Za Užice je krenuo 11. novembra i tamo stigao 3-4 dana kasnije. Po dolasku u Užice, susret sa Titom bio je uobičajen i obostrano predusretljiv. Nije bilo nikavog podnošenja vojnih ili drugih izvještaja o “lijevim greškama”/zločinima ili zakazivanja partijskih sjednica s tim u vezi. Milovanu Đilasu je određeno da uređuje “Borbu” i radi propagandne poslove. Da su kojim slučajem Đilasove “lijeve greške”/zločini bile za promptnu osudu, Tito Đilasa ne bi žalio i ne bi ga smjestio u udobnom hotelu “Palas” sa drugim ljudima iz rukovodstva. Čak su mu dali i elegantni kožni kraći kaput koji su počeli uniformno da nose svi ljudi u Politbirou. (Možda ništa toliko ne govori o karakteru Milovana Đilasa koliko sudbina tog “uniformnog” kaputa. Đilas ga je nosio oko 4-5 mjeseci, a zatim ga je darivao nekom borcu. O tome sa zaprepaštenjem i čuđenjem piše Vladimir Dedijer u “Dnevniku”. Umjesto kožne “uniforme”, Đilas je obukao vuneni seljački kaput. Suptilni Žorž Skrigin je zapazio formu ili preciznije drukčiju Đilasovu “uniformu” od ostalih članova Politbira. Fotografisao je “neuniformisanog” Đilasa.)

Međutim, jedan detalj u Đilasovom prvom susretu sa novom-starom partijskom sredinom u Užicu je veoma važan za “lijeve greške”. Riječ je o susretu sa svojom prvom suprugom Mitrom Mitrović. Bez izrečene “familijarne”, bračne intimnosti u tom viđenju, ne može se precizno i do kraja razumjeti dubina zakulisnosti Pisma od 22. oktobra 1941.godine, vizionarska zabrinutost Tita za prilike u Crnoj Gori i Đilasova smjena zbog “lijevih skretanja”. Naime, supruga Mitra Mitrović je Đilasu (ne)slučajno otkrila kuloarsku

priču kako, ipak, nije uspio da se “zakneži” u Crnoj Gori. Ovo prokazivanje može biti ličnog, ali i šireg, tipično kuloarskog karaktera pričanja i šaputanja među “drugovima i drugaricama”. Kuloarska sašaptavanja su svuda i u svakom vremenu, pa tako i u ratnom, prisutna i životno važna i moćna. Naročito su važne one kuloarske priče koje se stvaraju iz i oko rukovodstva i njihovih žena, ljubavnica, ambicioznih drugova. Tako je svuda i uvijek, pa i sa komunistima i komunističkim vođama i njihovim kuloarskim pričama²⁸ i glasinama.

Istraživanje ili preciznije analiziranje dubine i značaja kuloarstva u “lijevim grešakama” mogao bi nas zakratko odvesti u manje važnom pravcu ili izvoru tj. do prof. Dušana Nedeljkovića i njegovog iza-scenskog, ali ipak javnoj kritici razvoja stanja u Crnoj Gori te “tihe” kritike Milovana Đilasa u vezi splašnjavanja ustanka u Crnoj Gori. Međutim, njegov ugled u vođstvu NOB-a i uticaj je bio veoma slab i nije bio od veće važnosti. Međutim, uticaj Mitra Bakića je bio daleko uticajnije i značajnije. Titov predratni intimus iz “zagrebačkih dana”, elokventne, inteligentne i šaljive riječi, nije se suzdržavao da “uzgred” govori o “crnogorskom komunizmu” Milovana Đilasa još dok je bio u ratnom štabu PK u Crnoj Gori. On je bio veoma nezadovoljan pasivnom funkcijom instruktora u štabu koju mu je Đilas bio dodijelio. Stoga je Mitar Bakić svojom inicijativom i voljom pretpostavljenog (Đilasa) otišao krajem avgusta u Srbiju da, zajedno sa Arsom Jovanovićem²⁹ predratnim generalštabnim majorom, izloži stanje u Crnoj Gori i “ocрни” Đilasa. Sličnu, a vjerovatno i goru ulogu u “kulinarenju” protiv Milovana Đilasa imao je i Moše Pijade, Đilasov stari i vječiti

---

²⁸ Nekadašnju instituciju “kuloara” danas su razvili, profesionalizovali i materijalizovali “lobisti” stvarajući moćnu i uticajnu naddržavnu interesnu i političku paradržavnu instituciju i nadpartijsku, pa možda i naddruštvenu skupu organizaciju.

²⁹ Arso Jovanović izgleda nije bio toliko sklon kuloarskim pričama, mada mu je moralo ostati u sjećanju Đilasovo otvoreno protivljenje, poslije Savjetovanja u Kameniku, da se ne primi u KPJ. (Da li je Arso Jovanović bio osvetoljubiv pitanje je.)

neprijatelj. On je imao “otvorena vrata” kod Tita za svaku vrstu kritike i ogovaranja.

Ipak, uticaj kuloarske/ih glasina i spletkarenje iza scene je ograničeno. Ono je često providno, jer nije “materijalno” dokazivo. Ipak je (za)pamtljivo, naročito kada je ispričaju kroz smijeh ugledni, inteligentni, visoko-rangirani pojedinci.

I da nije bilo ama baš nikakvih ratnih “kuloara”, ogovaranja i glasina da je bio potpuni krug i zid tišine oko Tita, Tito je bio veoma oprezan, rijetko oprezan Vođa Revolucije. On je bio prirodnog i rijetkog dara, intelekta, pamćenja, uočavanja i “živca” za politiku u svim uslovima i prilikama. Stoga je njegov zahtjev u Pismu od 22. oktobra 1941. godine (da ponovim da smo “vam već jednom javili (podvukao V.P.) da pošaljete hitno 2.500 do 3.000 dobrih boraca.....” u Srbiju) otkriva “materijalnu” i konkretnu težinu i važnost zahtjeva o povlačenju ljudstva iz Crne Gore koji Đilas nije ispoštovao. Ovaj zahtjev u Pismu budio je sumnju kod Tita da Đilas zaista želi da vojno osamostali sebe i Crnu Goru. Znači, “materijalni” zahtjev o potrebi povlačenja boraca iz Crne Gore u Srbiju je dva puta slat Đilasu. Đilas prvi zahtjev očito nije ispoštovao ili ga je odgodio. Time je napravio krupan hjerarhijski i zapovjedni disciplinski propust koji je mogao roditi sumnju kod Tita o njegovom “zakneživanju” u Crnoj Gori. Ali, neslanje ljudstva iz Crne Gore u Srbiju bio je “materijalni”, opipljivi, realni znak za uzbunu u Politbirou. Ako se ovom znaku nedovoljnog poštovanja ratne hijerarhije dodaju podsjećanja na kuloarske glasine i šaputanja, Tito je morao uraditi što je uradio. Smijenio je Đilasa.

Grupi nazovimo “internih” faktora u vezi “lijevih grešaka” kao zločina Milovana Đilasa i njegovog smjenjivanja u vezi toga, dodajmo i “eksterni” neprijateljsko-četnički faktor i ratnu

propagandu. Informacije u Drugom svjetskom ratu nijesu direktnog (mobilnog ili sličnog) karaktera, već je prije riječ o fenomenu “gluvog telefona”. Naročito kod vojske koja je nedovoljno tehnički-komunikaciono opremljena kao što su bili četnici u Crnoj Gori. Tako su četnici širili glasine o Đilasovim “lijevim grešakama” (zločinima) i onda kada je on bio udaljen od Crne Gore tačno 284 kilometara tj. U Užicama. Najeksplicitniji primjer neobaviještenosti četnika, a zločini se pripisuju Milovanu Đilasu, jeste -napomenuo sam - tzv. “pasje groblje” u Kolašinu. Tada je u Kolašinu - decembar 1941. g./januar-februar 1942. g. - pobijeno više desetina ljudi. Svi pobijeni su zakopani blizu Kolašina (Lug) na mjestu gdje su mještani prije rata bacali crknute pse i bolesnu stoku.

Ipak, na mjesto Milovana Đilasa postavljen je Ivan Milutinović. On je 6. i/ili 8. novembra 1941.godine pisao Titu i Politbirou pismo o stanju u Crnoj Gori u kojem iznosi: “Iz podnijetih usmenih izlaganja i onoga što sam vidio na terenu prilikom prolaska, dobija se sasvim druga slika i stvarno postoji drugo stanje nego kada se čita rezolucija i pismo druga Veljka.....Prorada pisma i rezolucije izvršena je i prorađena u svim partijskim organizacijama, i baš na bazi oba dokumeta izvršena je konsolidacija.....U isto vrijeme postavili su pravilno odnos između štaba i Partije, kao i rad partije u pozadini. U početku je bilo nepravilnosti, što će se jasnije vidjeti iz usmenog referisanja druga Veljka.....Potrebno je da se sačeka dolazak druga Veljka.....Tek poslije njegovog referata mnoge će stvari biti jasnije i dobiće se prava slika.”³⁰ (Milovan Đilas nije znao za sadržinu ovog pisma iako ga je nosio Titu.)

Smjena Milovana Đilasa ostavila je, normalno, snažan utisak u crnogorskom partijskom i vojnom rukovodstvu, a i šire. Priznanje

---

³⁰ Zbornik dokumenata, Vojno-istorijski institut JNA, tom III, Beograd 1950.g. str. 118-119.

o organizacionim, vojnim, političkim i drugim pogreškama, crnogorsko rukovodstvo je priznalo pismom-opravljanjem od 8. decembra 1941. godine. U tom pismu se iznosi da “mi smatramo za svoju dužnost da se samokritički osvrnemo na naš rad u proteklom periodu..... da nijesmo donijeli pravilne zaključke..... sada nam je jasno da u današnjoj etapi borbe, mase treba okupiti u narodnooslobodilačku borbu, a ne na antifašističku revoluciju.”³¹

CK KPJ je Instrukcijom od 21. XII 1941.godine³² naglasio da sve snage na frontu i pozadini treba “staviti u službu Oslobođilačkog rata (a ne antifašističke revolucije), koji danas vodi crnogorski narod”³³.

---

³¹ Isto, str 272-273.

³² Isto, dok. 153, str.339.

³³ Isto, dok. 153. str.339.

2. RATOVI U RATU – DRUGA FAZA REVOLUCIJE

CK KPJ je uputilo 22. decembra 1941. godine novo³⁴ veoma značajno pismo PK za Crnu Goru, Boku i Sandžak u kome se još oštrije osuđuje i kritikuje crnogorsko rukovodstvo da “vi drugovi pravite druge, nove ultra “leve”greške, još gore greške”³⁵ (podvukao V.P.). Ultra nove “leve greške” su nabrojane u 12 tačaka koje u sažetom nizu izgledaju ovako: “da su partizanski odredi oružana sila Partije...da poričete rukovodeću ulogu Partije...da se partijske organizacije svedu na nivo pomoćnog organa partizanske vojne akcije...da komunisti stvaraju - prema odluci CK KPJ-narodnooslobodilačke odbore što je skroz naskroz pogrešno. Ne stvaraju NOO komunisti, nego su oni izrasli iz narodno-oslobodilačkog ustanka...da vi drugovi uopšte nijeste razumjeli da su NOO osnovna organizaciona forma preko koje se dižu mase na narodni ustanak, preko koje se dižu mase na narodni ustanak, preko koje se ostvaruje političko rukovodstvo partije... zbog toga treba suzbiti takva sektaška shvatanja i podići ulogu NOO i rukovodeće uloge partije u njima... Vaša analiza poraza kod Pljevalja (1. decembar 1941.g. - V.P.) jeste jednostrana...jer je to bio jedan od onih frontalnih napada koji su nam donijeli već toliko poraza...”³⁶.

Ovo Pismo je istorijski značajno za “lijeve greške” kao zločine u još jednoj ravni. Naime, na kraju Pisma se iznose izuzetno važni partijsko-ideološki stavovi da su “pobede Crvene armije otvorile novu etapu u razvoju političkih prilika u svetu u duhu oštre klasne

---

³⁴ Iz latiničnog rukopisa u dodatku pisma i stila pisanja zaključilo bi se da je pismo pisao Kardelj, a potpisao Tito. Đilas se sa pismom kao direktivom upoznao u Novoj Varoši.

³⁵ Isti, dok. 168.str.366. Tada Đilas nije bio u Crnoj Gori.

³⁶ Isto, str. 367-371.

diferencijacije (podvukao – V.P.)... Za našu Partiju postavljaju se novi zadaci: čvršće ujedinjavanje radničke klase sa sitnoseljačkim masama, podizanje uloge partije, snažnije popularizovanje SSSR i socijalističke izgradnje.....formiranje proleterskih jedinica..... danas je bila formirana Prva proleterska NOO udarna brigada..... Ona, (misli se na Prvu proletersku-V.P.) ustvari jeste oružana sila Partije³⁷. (Da još jednom podsjetim na krucijalnu važnost kraja pisma u gotovo svim Titovim istorijskim pismima. Krajem pisma se fokusira partijska, vojna ili druga ciljna namjera i svrha pisma. Ovo je veoma važno za “lijeve greške”/zločine i uloge Milovana Đilasa u njima.)

Navedenim, a i drugim stavovima u Pismu o klasnoj diferencijaciji i klasnom, antiburžoaskom borbenom savezu radnika i seljaka, borbom za vlast, unose se “lijeve greške” - zločini u Crnoj Gori, a i znatno šire. Pismo je manifest lijevih grešaka/zločina u NOB-u. Pismom se “ulazi” u tzv. drugu fazu revolucije ili u borbu za socijalističku izgradnju društva. Dakle, riječ je o početku komunističke borbe za vlast kako se tada zamislilo. S obzirom na to da je KPJ bila nadređena NOB-u, ona je snagom ratne inercije (dakle, ipak nije riječ o svjesnoj, planiranoj grešci rukovodstva), narodnooslobodilačku borbu gurnula i pretvorila u klasni rat. Tek tada počinju “lijeve greške”, zločini.

Normalno, prelazak na drugu fazu Revolucije treba gledati i iz veoma važnog uticaja SSSR-a na Politbiro SKJ i novembarskog Staljinovog govora iz 1941. godine. (Staljin se u govoru sa zidina Kremlja čak tada poziva i na Rusku crkvu i Aleksandra Nevskog, što govori o nivou panike koja je vladala u Politbirou SSSR-a, Generalštabu i kod Staljina.)

Razmatranja o prelasku na klasnu borbu ili tzv. drugu fazu

---

³⁷ Isto, str. 370, 371.

NOB-a bila su na dnevnom redu na improvizovanoj sjednici CK 7. decembra 1941. godine u selu Drenovi, u kući-kafani uglednog domaćina Divca, poslije uspaničenog i haotičnog povlačenja partizana iz Užica i propasti ustanka u Srbiji. Ovaj sastanak CK u “krnjem” sastavu je veoma važan. Bez unaprijed pripremljenog referata, “uvodničar” Edvard Kardelj je najduže obrazlagao potrebu prerastanja, opravdanja oružane borbe u klasnu borbu u zemlji. Razradu i podršku navedenom kursu „klasnog pristupa“ dala su (kasnije) i partijska savjetovanja u Olovu/Ivančići 7. i 8. januara 1942. godine i u Foči 25. februara 1942. godine. (Izlagač u Olovu je bio Edvard Kardelj, a u Foči Sreten Žujović.)

Razmatranje o potrebi prelaska na drugu fazu rata važno je iz dva aspekta.

Prvo, važno je po datumu i uticaju toga datuma na jugoslovenski komunistički vrh. Naime, tog datuma slavi se Oktobarska revolucija. Toga dana - navedeno je - J.V. Džugašvili-Staljin održao je neophodno-ohrabrujući istorijski govor na Crvenom trgu u Moskvi u kojem proriče brzi, šestomjesečni pobjedonosni završetak rata i pobjedu Crvene armije. CK KPJ je bila na radio-vezi sa “Djedom” (Kominternom) i osluškivala i (po)slušala stavove Moskve. Uticaj Staljinovog govora sa Crvenog trga je kod jugoslovenskog Politbiroa bio uzet “zdravo za gotovo”³⁸.

Drugo, klasni revolucionarni pristup Politbiroa na čelu sa Titom i njegova naredba dobili su širok zamah svuda, a naročito u Hercegovini, Dalmaciji, južnoj Srbiji, Crnoj Gori. Druga faza revolucije nalagala je hitnu primjenu radikalnog obračuna ne samo sa neprijateljima, fašistima, četnicima, potencijalnim

³⁸ Takav pristup prema SSSR-u i Staljinu je bio prisutan kod Politbiroa sve do 1945/46. godine kad prelazi u stidljivu sumnju i prikriveno protivljenje SSSR-u („slučaj Konjev“), da bi protivljenje SSSR-u i njegovim generalima prisutnim u Beogradu 1948. godine preraslo u otvorenu međudržavnu konfrontaciju između Jugoslavije i SSSR-a ili tačnije u lični sukob Tita i Staljina.

neprijateljima, već i sa uglednim ljudima, kulacima itd. Sve je to operacionalizovano kao dio početka konačnog svjetskog klasnog antiimperijalističkog obračuna sa neprijateljima koji predvodi SSSR i Staljin lično. Počinju “lijevi” zločini. U pitanju je, dakle, bila borba za osvajanje komunističke vlasti. U prvom tromjesečju 1942. godine u Crnoj Gori desio se najveći broj “lijevih” likvidacija. Likvidacije su izvođene uglavnom noću, tajno i iz zasjede, zbog straha od krvne osvete. Za najmanji gest (“klasnog”) neprijateljstva prema narodnooslobodilačkom pokretu gubila se glava.

Crnogorski komunisti, kao “najljeviiji” boljševici i tradicionalni ratni entuzijasti, tada dolaze do punog zamaha i izražaja. Odluke o likvidacijama se donose na svim nivoima, na ad hok suđenjima, ponekad se odlučivalo dogovorom dvojice-trojice vojnih ili partijskih funkcionera. Odluke o likvidacijama su donosili i lokalni komunisti. Ovome treba s pravom dodati i reliktnu surovu crnogorsku tradiciju obračuna sa “izdajnicima” u ratničkoj historiji Crne Gore, kako zapaža hrvatski historičar Slavko Goldštajn. U revolucionarno-ratnim vremenima u Crnoj Gori lako na površinu izbiju nezaboravljene osvetničke plemensko-bratstveničke, komšijsko-kumovske, međaške, dugovne i brojne druge nagomilane lične omraze kojima se kasnije daje visoki “antifašistički”, “ideološki”, “antikulaški” i “klasni” značaj i karakter. Koliko pratim historiografiju “lijevih” zločina u Crnoj Gori, niko nije definisao niti statistički pratio koja su “lijeva” ubistva bila ratno-neminovna, a koja su “lijevi” zločini. Normalno, klasna borba ne mora da znači poziv na zločin, ali u ratobornoj Crnoj Gori je značila. Partijska direktiva ili Titovo pismo shvaćeno je kao “borba” radničke klase za vlast. Slično je bilo, napomenuću ponovo, i u drugim krajevima Jugoslavije.

Ukupnost lijevih i drugih “pogrešaka” dovela je u opasnost da se cjelina NOB-a raspadne, pa je na (pomenutom) sastanku Politbiroa u Drenovi 7. decembra 1941. godine Tito ponudio

ostavku članovima Politbiroa na dužnost sekretara partije. Ali, što je bitno, ne i na čelno mjesto vojske. Dakle, Tito je smatrao da Partija ne treba da snosi odgovornost za cjelinu neuspjeha ustanka, ali - zlu ne trebalo - Tito je zadržao za sebe Vrhovnu vojnu komandu tj. vojsku. Titova ponuđena ostavka jednoglasno nije prihvaćena. Ali bitan je nivo prepoznatljivosti lične i unutrašnje odgovornosti za cjelinu neuspjeha pokreta tj. ustnaka, ne samo u Crnoj Gori.

Đilas je u Foči izložio - na Titov zahtjev - kritiku klasnog pristupa ratu ili “rata u ratu” (dakle, dupli rat, to je klasni pristup, mada je rat bio višeslojniji, ne samo klasni) i katastrofalne posljedice koje je ovaj pristup imao.³⁹ Vladimir Dedijer u svom “Dnevniku”, pod datumom 10. mart 1942. godine, bilježi: “Večeras održano drugo savjetovanje partijskog aktiva. Mitar (Bakić – V.P.) je govorio o međunarodnoj situaciji. Ja sam ga dopunjavao. Obojica pogrešno. Levo zastranjivanje. Đido je postavio stvari na svoje mesto. Savez SSSR-a i Engleske je jak i biće još jači. Razvoj odnosa u jednoj zemlji može ići ispred međunarodne situacije. Ne smemo dozvoliti da nam se naturi klasni rat, to okupator i želi. On hoće da nas ogoli. Mi vodimo i moramo da vodimo narodno-oslobodilački rat.”⁴⁰

Takođe, Vladimir Dedijer u “Dnevniku”, pod datumom 15. mart 1942. godine, piše: “Iz Crne Gore stižu slabe vesti. Danas je otišao Đido da uredi stvari. Mobilisaće partijce i skojevce, pa će gruniti. Nada se da će tamo završiti za mesec dana. S njim su pošli i Čeća i Mitar. U poslednjem trenutku krenula je i Mitra”⁴¹.

---

³⁹ Ne bi pogriješili ako bi rat u nas gledali i u još dubljim slojevima koji su, što se dublje ide, sve radikalniji i radikalniji. To je „zakon“ svake revolucije.

⁴⁰ „Zbornik dokumenata i podataka o NOB-u jugoslovenskih naroda“, tom III, knj. 3, Beograd 1950.g. str. 45-49.

⁴¹ Isto.

3. DRUGI MANDAT MILOVANA ĐILASA U CRNOJ GORI

U prvoj polovini 1942. godine “lijeve greške”/zločini, petokolonaštvo, izdajstvo itd. Postali su opšta pojava u NOB-u i u Crnoj Gori⁴². Postojala je realna opasnost potpunog gušenje i nestanka partizanskog pokreta u Crnoj Gori. Stoga je Tito (Foča 15. mart 1942. godine) potpisao punomoćje i ponovo uputio u Crnu Goru novu-staru delegaciju da spasi što se spasiti može. Na čelu delegacije je bio Milovan Đilas. Pored njega, članovi delegacije su bili Mitar Bakić i Svetislav Stefanović-Ćeća. U širokom punomoćju ovoj trojici se ističu potrebne vojne i političke mjere radi uspješne borbe protiv “četničkih bandi kod Kolašina i u ostalim krajevima Crne Gore”⁴³. (Ovdje se odmah postavlja normalno pitanje, ako je Milovan Đilas ranije imao “lijevih” grešaka - zločina, zašto je ponovo slat u Crnu Goru.)

Milovan Đilas je boravio u ”drugoj misiji” u Crnoj Gori od 21. marta 1942. godine do sredine juna 1942. godine. Tokom šestodnevnog putovanja iz Bosne u Crnu Goru opunomoćena delegacija se usputno informisala od seljaka, simpatizera komunista i drugih o stanju u Crnoj Gori. Česti odgovori su bili da partizani u komandi mjesta nizašta strijeljaju; da su strijeljanja nepromišljena i neprihvatljiva; da je bilo ubijanja kumova i rođaka; da su ubijeni bacani u jame i slično. Delegacija je upoznata i da su u Hercegovini sinovi ubijali očeve kao kulake i potencijalne neprijatelje⁴⁴

⁴² Mada , rečeno je, i van Crne Gore (Hercegovina, Slovenija, Vojvodina, Dalmacija, Srbija i dr.).

⁴³ vidi Zbornik.....tom III knj. 5 dok. 46, str.128.

⁴⁴ Vidi, Montenegrina-digitalna biblioteka crnogorske kulture, D.Papović „Lijeve greške“ – drugo ime za zločin.

Po dolasku u Crnu Goru 21. marta 1942. godine u selu Gostilje (Bjelopavlići), gdje je bio smješten Glavni štab, Đilas je iz razgovora sa rukovodstvom kompletirao mišljenje i zaključak o strahotama i pogubnostima “lijevih grešaka”/zločina u Crnoj Gori.

Urgentne, veoma opširne izvještaje o tragičnom stanju pokreta u Crnoj Gori, Đilas/Bakić su uputili Titu i Politbiurov već 24. marta 1942.godine⁴⁵ i drugi 27. marta 1942.godine.⁴⁶

U prvom izvještaju CK KPJ-u konstatuje se opšta “dezorganizacija i rasulo....ako bi se igdje mogla primijeniti ona priča o ribi koja smrdi s glave, to bi ovdje mogao biti slučaj... petokolinaštvo, koje izaziva paniku na borbenim položajima i koje se uvuklo u partizanske jedinice, razbili ih i razbijaju unutra...treba da shvatite da su u partizanima ovdje svi: i peta kolona i kolebljivci i dojučerašnji naši neprijatelji..... u petoj koloni rukovodeća uloga potpuno pripada velikosrpskim elementima koji se oslanjaju na jugoslovensku londonsku vladu...da ne zna čovjek od koga i kada će mu pući metak u leđa... da čitava sela prelaze u četnike...da se dezorganizovanim stanjem ne može riješiti pitanje četnika u Crnoj Gori”. Što se tiče klasne borbe u istom pismu se ističe “da je mi (misli se na građanski rat-V.P.) danas ne želimo, a koja nam se nameće. Težište je da mi vojnički i politički tu klasnu borbu, okrenemo u svoju korist”⁴⁷. U pismu se kritikuje Savo Brković koji je bio na večeri kod nekog petokolonaša i na taj način onemogućio njegovu likvidaciju, kao i Božo Ljumović, koji je na partijskom sastanku izjavio kako “svi partijski ništa ne vrijede”.

Drugo Đilas/Bakićevo pismo/izvještaj upućen CK KPJ je iste ili slične sadržine, ali dublje, oštrije i “refleksnije” konstatuje stanja

---

⁴⁵ Vidi Zbornik..... Tom III knj. 4, dok.76, str.215.

⁴⁶ Vidi, Zbornik..... Tom II knj. 3, dok.111, str.311.

⁴⁷ Vidi Zbornik..... Tom, III knj. 4, dok,76, str.219.

na terenu. Đilas/Bakić ljutitito konstatuju da “nijesu samo krive objektivne okolnosti nego i politički pogrešan stav partije u svim osnovnim pitanjima. Ovi pogrešni stavovi, pogrešna politika kadrova, pogrešno rukovođenje partijom, a preko partije i masama, krivi su što je četnički pokret u Crnoj Gori dobio toliko maha “. U pismu se, dalje, analizira vaspitno-štetna dimenzija lista “Narodna Borba” i pisanja Radovana Zogovića u njoj. Kao primjer navode njegov nadrealan, u oblacima “članak o Crvenoj armiji (gdje) nijednom riječju nije pomenuta borba protiv fašizma, a članak je pun tutnjave o revoluciji, razlici između imperijalističkog i oslobodilačkog rata....težište je postavljeno na pitanje što će sutra da bude i borba oko toga sutra, a ne na pitanju borbe danas protiv okupatora i njegovih slugu....čime se daje argument petoj koloni da mi vodimo još danas bratoubilački rat da bi obezbedili “ono sutra” i nasijedaju na njenu (misli se na petu kolonu – V.P.) taktiku izazivanja klasnog rata”. Đilas/Bakić definišu “Narodnu Borbu” kao “pravo ogledalo trockističko-desničarskih skretanja, pravi izraz nevjerovanja ne samo u snage partije nego i u snage naroda”. Najteže je - iznose dalje u pismu Đilas/Bakić - “što su pokidane sve veze i na svakom koraku postoji opasnost od pete kolone”. Dakle, Bakić/Đilas konstatuju opšti kaos i rasulo.

U ovom pismu ima jedan detalj važan za “lijeve greške” (zločin) o trojici partijaca “grešnika” kojima je izrečena uslovna smrtna kazna plus isključenje iz partije. Đilas/Bakić smatraju da je nepotrebna “pretnja smrtnom kaznom...(jer) streljanjima nedovoljno motivisanima...osnovno je (međutim) ubediti masu u neophodnost toga streljanja. Gde je to pravilno izvršeno, mase su ga pravilno primile”. Dakle, riječ je o potpuno zapostavljenom ili krivo usmjerenom partijsko-ideološkom radu u ratnim uslovima.

Uprkos nastojanjima za sređivanje katastrofalnih prilika u pokretu, Đilas/Bakić su zaključili da je neophodno “čišćenje” u partijskim

vrhovima i smjena PK, temeljno reorganizovanje partije i uvođenje novih kadrova radi stabilizovanja situacije.

U pismu od 11. aprila 1942.g.⁴⁸ Đilas još šire elaborira stanje u Crnoj Gori koje je “posljedica glupog bezdušnog rukovođenja od strane Partije”⁴⁹. Pismo je reprezentativno u opisu haosa i gotovo entropičnog stanja unutar pokreta. Pismo uključuje i mjere u pokušaju ozdravljenja stanja u partiji i pokretu. Mjere su i vojnog i političkog sadržaja. U jednom dijelu pisma Đilas je pokrenuo “pitanje da li je potrebno da ja ostanem ovde i nadalje.... (jer - V.P.) ja inače neću moći da svršim posao onako kako bi vi to željeli. Nemojte misliti da sam nešto uvređen, jer i sami, valjda, već znate da mi ne treba nikakva slava nekog vojskovođe.”⁵⁰ U ovom pismu Đilas je tražio da se CK KPJ kritički osvrne na tragično i haotično unutarpartijsko i vanpartijsko stanje i traže se konkretne vojne i druge mjere.

Titova odlučnost u reorganizovanju (“čišćenju”) i potrebi nove vojne komande bila je opredjeljujuća za Tita. Naročito poslije razgovora sa Ivanom Milutinovićem koga je Tito pozvao radi konsultacije.

Tito je direktivnim pismom od 8. aprila 1942. godine⁵¹ odlučio da se smijeni cjelokupno rukovodstvo PK za Crnu Goru, Boku i Sandžak i osvježi novim kadrovima. Vođstvo PK je u cjelosti izmijenjeno osim Blaža Jovanovića. U sastav novog PK su ušli: Radoje Dakić, politički sekretar, Veljko Mićunović, organizacioni sekretar, Blažo Jovanović, Jagoš Uskoković, Đoko Vujošević

---

⁴⁸ Zbornik.....Tom III, knj.4,dok.87, str.252. (Očito, razmijenjena pisma su „putovala“ duže od tri dana.)

⁴⁹ Isto,str. 259.

⁵⁰ Isto,str. 259/260.

⁵¹ Vidi Branislav Kovačević, „Đilas heroj-antiheroj“, „Pobjeda“ Podgorica 2006. str.229-233.

i Velimir Knežević. Dana 29. aprila 1941. godine imenovan je i novi Glavni štab NO partizanskih i dobrovoljačkih odreda za Crnu Goru i Boku. Za komandanta Glavnog štaba postavljen je Peko Dapčević, Mitar Bakić za političkog komesara, Velimir Terzić za načelnika štaba, Blažo Jovanović za zamjenika političkog komesara. Sava Kovačević i Savo Orović postali su članovi štaba.⁵² Što se tiče reorganizacije na terenu ona je vršena uglavnom u vojsci formiranjem udarnih bataljona. Formirano je 25 novih bataljona prosječne jačine i do 200 boraca. Time je okončana pogubna seosko-plemenska vojna organizacija koja se pokazala veoma pogubnom u početku ustanka. Dakle, stvoren je vojno-organizacioni preduslov za ozbiljan partizanski način ratovanja.

Đilasa i Milutinovića Tito je ostavio na dotadašnjim funkcijama “do daljnjeg, sa podjednakim pravima i obavezama”. Takođe, Tito je ponovio da se “likvidacije petokolonskih četničko-krilaških baza po selima postupa oprezno istovremeno kad i odlučno”⁵³.

Međutim, istorijska važnost Titovog pisma je od 12. aprila 1942.g.⁵⁴ i u njegovoj političkoj poruci ili političkom “prevratu”. Naime, Tito upozorava PK za Crnu Goru i Boku i Sandžak “da mi ne ulazimo u nikakvu “drugu etapu borbe”.....(da su)....Takva shvatanja opasno sektašenje i iskrivljavanja političke linije KPJ, koja mogu samo da olakšaju okupatoru i njegovim slugama njihove pokušaje razbijanja jedinstvenih narodnih redova i provociranje građanskog rata u zemlji ... pokušavajući sve da nas odvoje od masa i izoliraju ... Bitna garancija uspjeha u ovoj našoj borbi jeste energično likvidiranje svakog nebrizljivog odnosa prema

---

⁵² Smijenjeni članovi PK (Božo Ljumović, Savo Brković, Periša Vujošević) kao i degradirani član Blažo Jovanović kasnije u vrijeme Đilasovog disidentstva, postali su njegovi veliki protivnici-osvetnici. (Budo Tomović i Vido Uskoković su u vrijeme formiranja novog PK poginuli.)

⁵³ B.Kovačević, isto, str.231.

⁵⁴ Zbornik dokumenata....Beograd, 1950. Tom III, knj. 3, str. 44-51.

pitanju učvršćivanju rukovodeće uloge KP u NOB-u, likvidiranje svih pojava nebudnosti, nadiscipline i nehata.”⁵⁵. (Nešto ranije u parijskom listu “Proleter” pojavio se “uvodni” Titov članak “Komunistička Partija i ko su njeni saveznici” u kome se Tito odriče klasne borbe u prilog borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.)

Lako je zaključiti istorijsku paralelnost u pokušaju skidanja odgovornosti u vezi rasplamsavanja građanskog rata i zločina u Crnoj Gori iz pisma od 22. decembra 1941. godine (kada Tito “uvodi” drugu fazu revolucije) i pisma od 12. aprila 1942. godine (kada Tito sebe “izvodi” iz druge faze revolucije i priznaje pogubnost njenog uvođenja). Pismo, dalje, sadrži važnu i dublju političku nit u Titovom uočavanju svoje greške, ali i (istovremeno) skidanje lične odgovornosti s nje. Dakle, i u ratu se Tito bavio visokom, sofisticiranom politikom. Niko mu nikad kod nas, pa i znatno šire, nije bio dorastao. U poslijeratnom periodu Tito je izrastao u jednog od najmarkantnijih i najznačajnijih političara XX vijeka u svijetu. Harizmu i vlast je isklesao u ratu.

Sit boravka u Crnoj Gori Đilas predlaže 22. aprila 1942. godine⁵⁶ svoj odlazak iz Crne Gore. (Kasnije, 3. maja 1942.g., zahtjev je Đilas obnovio.) Tito je bio iznenađen zahtjevom(ima) i prijekorno je reagovao pismima od 29. aprila 1942. godine⁵⁷ i 25. maja 1942. godine.⁵⁸ Ipak, Milovan Đilas napušta Crnu Goru krajem maja 1942. godine kada je njegova druga “misija” u Crnoj Gori nezvanično i okončana.

---

⁵⁵ B.Kovačević, navedeno djelo, str.243/244. (Isto i u Zborniku dokumenata i podataka.....” Tom III, knj. 3, Beograd 1950.,str 45-49.)

⁵⁶ Vidi: (pismo MĐ) Zbornik.... Tom III knj. 4, dok.91 str 269. (Zahtjev za odlazak iz CG. Đilas je tražio odlazak čim je stigao u CG u pismu bez datuma, ali izgleda krajem marta 1942.g.)

⁵⁷ Vidi: J.B.Tito, Vojna dela, Tom I, str.86.

⁵⁸ Vidi: Zbornik..... Tom II knj. 4, dok. 75. str.182.

4. EKSTREMIZAM “LIJEVE BAZE”: SLUČAJ SELA BORAČ

Da bi se danas jasnije sagledalo vrijeme strahotnih “ratova u ratu” i “lijevih grešaka” (zločina) s tim u vezi navedimo slučaj partizanskog zauzimanja ustaškog sela Borač kod Olova u Hercegovini/Bosni, naseljeno uglavnom Muslimanima. Možda ni jedan primjer “lijevo-grešnog” genocidnog ekstremizma “baze” u NOB-u nije tako eksplicitan kao kod zauzimanja ovog sela. Poučeni greškama “ljevičarenja” (zločina) u dotadašnjem toku rata, vojni vrh je izričito tražio prije napada na Borač od Muslimana, Borčana: “Trgnite se..... Ostavite vaše ugnjetače i zloduhe, koji vas vode u propast. Idite na svoja ognjišta i njive....Nemojte se opirati narodnoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci koja nosi slobodu i jednakost svim porobljenim narodima”⁵⁹. Dalje, vojni vrh zahtijevao je od svojih boraca “da se prema nejači i onima koji se predaju bez otpora ne dozvolite da se rigorozno postupa”⁶⁰. Drugo naređenje predupređuje borce da se uzdrže od pljačke, paljevina, nepotrebnih ubistava i dr. (“ Ne može se polaziti sa te tačke da su ustaše opljačkali naš živalj, pa se treba to nadoknaditi plijenom.... ili paljenjem kuća”⁶¹ itd.)

Ali, kako kaže stih “ove planine ne ljube regule” ni tamo ni ovamo, što je važno za sagledavanje jedinstvene dubine i širine “lijevih grešaka” /zločina i u Crnoj Gori i van nje.

Borci su u toku operacije zauzimanja Borča (17/18. april 1942. godine, komandovao Rade Hamović, a napad isplanirao Arso

---

⁵⁹ Zbornik.....Tom II, klj. 3, dok.24. str. 70.

⁶⁰ Isto, str. 70.

⁶¹ Isto, str. 70.

Jovanović) napravili strašne i strahotne pljačke i ubistva. To se nastavilo i poslije osvajanja Borča. U izvještaju Glavne intendanture Vrhovnom štabu od 28. aprila 1942.godine, stanje u samom Boraču se opisuje kao “više nego strašno. Zakopavanje, i ukoliko ga je bilo, samo je zagrnuto, tako da vire glave ili noge.....”⁶².

Kada je vrh tj. Tito saznao za te grozote, bio je očito užasnut i uputio je naređenje Arsu Jovanoviću: “Dragi Arso, javi Radu (Hamoviću -V.P.) da ne pretjeruje sa strijeljanjima. Selo Gradina ne smije se paliti, već samo krivci kazniti. Strijeljati se moraju samo oni kojima se dokaže petokolonaški rad. Pljačkanje u Borču ne treba odviše kruto postaviti. Treba vidjeti da li se pljačkalo iz magacina (naših) ili za vrijeme borbe....Obrati pažnju Radi na sve te stvari”⁶³.

U ratu stihija nema mjeru i granicu. Nije zaustavljiva. Naročito u nas u Crnoj Gori i uopšte balkanskoj ratnoj tradiciji.⁶⁴ Ovaj obrazac ratnog ponašanja je malo ranije “viđen” i u Crnoj Gori kad su “lijeve greške” u pitanju.

---

⁶² Isto, dok. 180. str. 476.

⁶³ Isto, dok. 181.str. 246.

⁶⁴ Da ne bi bili suviše strogi prema sebi i Balkancima, navedimo da su tzv. veliki, civilizovani narodi veoma često brutalniji i gori od nas. (I danas je tako.) Ratna forma im je različita, a dubina zločina hladno-racionalna, odlično organizovana i tektonski opasna po opstanak ljudske vrste.

5. FOČANSKA KAZNA MILOVANA ĐILASA

Tito je 19. juna 1942. godine iznad sela Vrbnice, Foča, Bosna - sazvao sastanak CK⁶⁵ na kojem su “pretresana” tekuća pitanja. Tito je izložio da su za neuspjehe ustanka u Crnoj Gori krivi Milovan Đilas i Ivan Milutinović. Kažnjeni su blagom kaznom “ukor”. To je bila druga “odozdo” kazna u skali kazni od jedan do pet.⁶⁶ Đilas je kaznu primio kao pre nagljenu, nepravičnu i nepreciznu. Kazna je dugo godina bila arhivirana da bi je, kako sam pomenuo, aktuelizovao i popularizovao Aleksandar Ranković na VII Kongresu SKJ 1957. godine. Tada je Đilas već postao opasan i uticajan disident u svijetu i protivnik Titove vlasti.

Od tada pa do danas, kazna je materijalni dokaz protiv Milovana Đilasa za njegove “lijeve greške” u Crnoj Gori. Partija je svog jeretika “ulijevo” razapelala. Međutim, “razapinjanje” Milovana Đilasa je išlo široko rasprostranjenim i dobro poznatim lukavstvom jednopartijskog, staljinističkog uma. A to je sljedeće: javno ćemo priznati da su partizani/komunisti pravili zločine u ratu, koje ćemo u historiografiji stručno, stidljivo i eufemistički nazvati “lijeve greške”. “Lijeva skretanja” sa početka ustanka historiografski ćemo izjednačiti, povezati sa “lijevim greškama”. S obzirom na to da je u Foči 1942. godine Đilas partijski ukoren za “lijeva skretanja” sa početka ustanka, Partija je silogistički “pravilno” zaključila da je Đilas kriv i za “lijeve greške” tj. zločine po Crnoj Gori. Materijalni “dokaz” je Fočanska kazna.

---

⁶⁵ Prisutni: J.B.Tito, A.Ranković, M.Đilas, I.L.Ribar, S.Žujović i M.Pijade.

⁶⁶ Vidi: B.Kovačević, nav. Djelo, str.246-249. Za greške u Hercegovini kažnjeni su još dvojica tamošnjih rukovodilaca. Interesantno je da je kaznu Tito (stidljivo) izrekao na ruskom jeziku.

Istina je da Milovan Đilas nije bio od mekih, učinjenih, bolećivih, ratnih ljudi. Suprotno. Naredio je on i paljenje četničkog uporišta Ozrinića⁶⁷ na predlog Save Kovačevića i ubio opasnog vojvođanskog esesovca na Sutjesci⁶⁸ i uz dogovor sa ostalim glavarima (ne)usaglašavao se sa ubistvima neprijatelja Revolucije. Tako se stvarao jugoslovenski antifašizam, vojska i upravljalo odličnom jugoslovenskom antifašističkom Revolucijom i išlo ka komunističkoj ratnoj pobjedi. Bez ratnog jednumstva i snažne gotovo fanatične vjere u to jednumstvo, uz bratsku i nacionalnu jedinstvenost, jugoslovenski komunisti ne bi bili dorasli visini istorijskog izazova i ne bi porazili fašizam.

Milovan Đilas je u ratu bio “vjerujući jednumac” kao što su to bili ili koliko su to bili i Tito, Kardelj, Ranković i drugi rukovodioci oko njih. I to je dobra, važna i potrebna strast antifašističke borbe komunista u Jugoslaviji. Đilas je pisao krajem 1942. godine (kasnije “Borba” prenijala taj članak i objavila ga u decembru 1944.g.) o Staljinu kao “najvećem geniju i mudracu našeg doba”. U ratu se tako ponašaju “vjerujući” ljudi. Tako je tada Đilas vjerovao u Staljina. Malo skrivenije rečeno, vjerovao je kominternovskoj i drugoj propagandi koja je pridavala Staljinu oreol planetarnog diva i uz to prvog antifašističkog vojnika. Međutim, kasnije kad je direktno upoznao Staljina, kada je upoznao činjenice i djela Josipa Visarionoviča, spoznao je da je J. V. Džugašvili-Staljin kompletni zločinac koji je počinio gotovo svaki individualni i masovni zločin koji je moguć i praktično izvodljiv. Spoznao je da je Staljin opasnost za Jugoslaviju, koliko za SSSR toliko i za čovječanstvo. Dakle, kada je potpunije i iz više međusobnih razgovora upoznao Staljina,

---

⁶⁷ Veoma rijetko se pominje – u važnim masovnim medijima posebno- da je Mitar Bakić naredio spaljivanje Zagarača. (Spaljivanje “ponekog četničkog sela” je bila Titova ratna, odbrambena i u tom smislu, razumna direktiva.)

⁶⁸ Drugog esesovca je ubio Raja Nedeljković. Oba ubistva su bila ratna, odbrambena, neophodna i - normalna. O tome da je Đilas ubio esesovca napisani su feljtoni, a to da je Nedeljković ubio esesovca gotovo se ne pominje.

kritički ga valorizovao i proučio njegov realan portret, Milovan Đilas je radikalno promijenio svoje mišljenje. Tu nema ničeg čudnog, osim kod jednogumaca od kojih su infomirovci najtipičniji i najžalosni primjer. Dio te frontovske ili tačnije mentalno-blokovske cjeline protiv Milovana Đilasa su i one političke grupe koje stvarnost u nas vide jednokoloritno (“zelenashi”, “bjelashi” i slični). Normalno, sve uz novu/staru “crvenu” kastu kojoj je Đilas ciljani i nezaobilazni neprijatelj.

6. I DALJE O “LIJEVIM GREŠKAMA”

Navedimo ovdje jedno zapažanje o “lijevim” greškama. Nijesam sreo u ozbiljnoj crnogorskoj historiografiji da se neki istraživač duboko bavio “lijevim greškama” (kao zločinima) drugih ljudi iz “crnogorske revolucije” kao sa Milovanom Đilasom. (Izuzetak čini istraživanje crnogorskog historičara Dragutina Papovića o ulozi Blaža Jovanovića u “lijevim” zločinima u Crnoj Gori. (O tome na digitalnoj biblioteci i feljtonu u listu “Vijesti”: “Politička misao Blaža Jovanovića”, Podgorica, decembar 2009.g.) Istraživač otkriva frapantne podatke, činjenice o ulozi u “lijevim greškama” - zločinima jedne od rukovodećih ličnosti u Crnoj Gori - Blaža Jovanovića.

Možda sam naučno grešan, ali nema ni približno, pa čak i uopšte studioznog, činjeničnog, naučnog, važnog stratifikovanog i segmentiranog istraživanja i refleksije crnogorske historiografije o ulozi u “lijevim” grškama/zločinima po Crnoj Gori: Moše Pijade, Mitra Bakića, Save Kovačevića, Vide Kovačević, Radoja Dakića, Sava Brkovića, Jova Kapičića, Boža Ljumovića, Špira Mugoše, Periše Vujoševića, Milinka Đurovića, Peka Dapčevića, Velimira Lekovića, Dimitrija Bulajića, Milisava Uskokovića, Veljka Mićanovića, da dalje ne nabrajam. Ovdje je veoma važno napomenuti da je partijski “ukoren”, kažnjen 19. juna 1942.g. i Ivan Milutinović zajedno sa Milovanom Đilasom. Znači, partijska krivica je podjednaka i podjednako partijski djeljiva. Ali, o Milutinovićevim “lijevim greškama”-zločinima u crnogorskoj historiografiji ima stidljivog pomena, ali nema skoro nikakvog segmentiranog ili dubinskog analiziranja. Ono što je naročito važno jeste da u medijskoj prezentaciji i “popularizaciji” Milutinovićevih “lijevih grešaka” i ostalih “glavara” nema ni pomena u medijima.

Šire gledano, historiografija i mediji široko zaobilaze i ne predstavljaju “lijeve greške” Drapšina i Popare, koji su strože kažnjeni, a istovremeno kad i Ivan Milutinović i Milovan Đilas. Jedini historiografski i masovno-medijski “lijevi” grešnik-zločinac jeste partijski otpadnik Milovan Đilas⁶⁹.

Milovan Đilas je jedini od svih vodećih ljudi Revolucije izdao 1950. godine direktivu Vojnoistorijskom institutu u Beogradu (koji je objavljivao zbornike dokumenata iz rata) da se u V zbirci dokumenata - a to su bili dokumenti iz Crne Gore - objave sva dokumenta. To je Đilas učinio, jer se nije bojao - kako zaključuje Vladimir Dedijer - “vage istorije”.⁷⁰

Bog na nebu i bog Partije na zemlji - opšta je istina - nijesu se smjeli dovoditi u sumnju dok su na prestolu ili vlasti. O radikalnoj kritici “svevišnjih” nije se smjelo govoriti. Kritičare bi spržila munja nebeska. Istoričare najprije. Ostale struke i stručnjaci dolaze iza njih. Partijski, odabrani historičari su bili “naučna” transmisija između vlasti i naroda, odnosno partijskog viđenja i istine o “lijevim” greškama. (Normalno sa po kojim izuzetkom, koji “demokratski” potvrđuje zacrtani partijski stav. To je naročito vidljivo kod “lijevih” grešaka Milovana Đilasa.)

Dakle, na međunarodnog kritičara Titove vlasti i svojevrijednog otpadnika iz te vlasti ili jeretika svejedno, bačeno je partijsko prokletstvo, “lijeva” anatema. Što je buntovnik u hjerarhiji partijske i državne vlasti bio na višoj funkciji, to je anatema morala biti pažljivije odabrana, totalnija i suptilnija. Na Đilasa je partijski-prirodno morala pasti gotovo sva tamna strana komunističke “lijevo-zločinačke” istorije, jer je bio gotovo vrh vlasti pa se nje

⁶⁹ Negdje je Đilas šaljivo izjavio da priznaje samo zločine dok je bio na vlasti.

⁷⁰ Vidi više: V.Dedijer „Veliki buntovnik Milovan Đilas“, Prosveta Beograd 1991.g. str.262 (Ista knjiga kreata je primjerima Pijadinih strijeljanja ili naređenja za strijeljanja, koje niko ne pominje.)

odrekao i odbacio. I “lijeva” anatema je pala. Nije to ništa novo ili nepoznato u dogmatizovanim historiografijama, pa ni u crnogorskoj. Ovakvih slučajeva ima bezbroj. Religije su toga prepune. Pravnu infrastrukturu Staljinovog SSSR-a čine bezbrojni primjeri partijskog “lijevog”, “desnog”, “klasnog” kažnjavanja sužnjeva u “moskovskim procesima”. Đilas, dakle, nije jedini u komunizmu, ali je prvi i jedini u nas iz vrha vlasti⁷¹.

Ko se i malo bavio filozofijom disidentstva i njegovom istorijom⁷² lako će zapaziti da je anatema na “nevjerovanje” ili preciznije razočarenje Milovana Đilasa u Titovu vlast (komunističke ideologije će se malo kasnije osloboditi), morala ići iz vrha vlasti. Kako je u praksi bacanje anateme izgledalo danas nam otkriva - pored stenograma sa Trećeg plenuma CK- uzbudljiva knjiga Vinsenta Kirbusa “Priluškič - sjećanje na 40 godina rada u SDB”, Ljubljana 2008. godine. Riječ je o prislušivanjima i praćenjima Milovana Đilasa i nekoliko drugih pojedinaca koji su bili u dodiru sa njim. Koja je to perfektna 24-oro satna složena, promišljena i dubinska organizacija. Dio te organizacije potvrđuje i nedavno otvoreni Titov lični arhiv-kutija pod brojem 0-1 st.p. 820/54 do 856/2 (obavještajni materijal); Odjeljenje za koordinaciju st.p. 27/4 i drugo. Kutije sadrže brojna i detaljna uputstva o ponašanju dnevne štampe, novinara i urednika u “slučaju Đilas”. (Akcentat je dat - u jednoj od kutija - na crnogorski list “Pobjeda”, zatim na “Start” i “Dugu” i eksterni plan tzv. kontra-međunarodnih informativnih uticaja.)

Silinu problema , koji se, dakle, partijsko-plenumski zvao “slučaj Đilas”, prvi je partijski i javno komentarisao Aleksandar Ranković. Svjestan obostrane upornosti i hrabrosti i neizbježnosti sukoba

⁷¹ Ciljnost rada nije bila usmjerena na izučavanje „lijevih“ zločina iz 1945.g. kao i iz 1948. godine.

⁷² Korijen disidentstva kao religioznog „otpadničkog“ (disaderio-otpadnik) pravca je vezano za protestantizam i iz XVI je vijeka. Disidentstvo je iz religije „ušlo“ u politiku.

Đilasa, s jedne, i Tita s druge strane, Aleksandar Ranković je izrekao poznatu rečenicu pred Treći plenum CK: “Kuku njemu (Đilasu - moj prim.), ali kuku i nama”. Ranković je dubinski poznao Milovana Đilasa. Uz to bili su i kumovi, predratni drugovi, intimusi. Slično je postupio i Miroslav Krleža pred Treći plenum, odnosno pri kraju Đilasovih “Borbinih članaka” i druženja sa njim. Na rastanku sa Đilasom decembra 1953.godine Đilasu ništa nije rekao, osim što su se filmski rastali. Krleža ga je poljubio. Ovaj poljubac je kasnije Krleža prekovao u čuvenu svoju misao iz ‘70-tih godina: “Samo da umrem prije Tita”.

7. HIPOTEZA O “LIJEVIM GREŠKAMA” MILOVANA ĐILASA

Hipoteze u svakoj nauci su veoma važne i korisne. Posebno za “lijeve greške”. Pretpostavimo da je Milovan Đilas ostao uz Tita do kraja njegove vlasti i naslijedio ga. Hipoteza je postavljena logično i realno. Hipoteza je utoliko logičnija što niko od istoričara Đilasu ništa nije smio ništa reći u vezi “lijevih grešaka”-zločina dok je bio na vlasti⁷³. Naprotiv. Đilas je glorifikovan od strane mnogih, a naročito crnogorskih lokalnih i saveznih funkcionera. (Neki su ga neukusno poređivali sa Markom Miljanovim, pa čak i sa Njegošem. Isti ti su na Trećem plenumu bili njegovi najgorčeniiji protivnici i mrzitelji, Blažo Jovanović na primjer.)

Hipotetičko pitanje, dakle, glasi: da li bi crnogorska i ukupna jugoslovenska historiografija i mediji uvidjela i propagirala Đilasove “lijeve greške”-zločine da je Đilas ostao u vrhu vlasti. Hipotetički odgovor bi glasio NE. I to sa velikim NE. Ko je smio da pisne kakvom opštinskom partijskom sekretarčiću za Titovo vrijeme. Niko od nas. Tita niko nije smio kritički da pogleda a kamoli kritikuje ili usprotivi mu se. Pa još, zamislite, da Tita neko javno kritikuje kako mu je Partija, vojska pravila masovne zločine u ratu. Pitanje “lijevih grešaka” ali i “lijevih” grešaka iz 1945.g. prvi je pred međunarodnom javnošću u ratnim memoarima iznio “otpalii” visoki funkcioner iz Titove vlasti - Milovan Đilas.

Na ovako zasnovanoj partijsko-istoriografskoj infrastrukturi, nastaje drugi ili drugi talasi ”lijevih grešaka” Milovana Đilasa, a to je njena masovna popularizacija i populistička prezentacija. Teško je naći nešto sramnije od tih talasa. Samo u jednoj jedinjoj ravni

---

⁷³ Vidi knjigu-intervjua sa Momčilom Đorgovićem.

tumačimo te talase iz ugla raznih profesija od akademika, novinara, književnika do udruženja ribolovaca i upravnika biblioteka: čovjeku su se “zavezala” usta da ne smije da govori, objašnjava i brani se, a napadači se takmiče ko će ga jače “udariti” ili obilnije zapljunuti. O tom sumraku civilizacije u nas iz higijenskih razloga ne bih pisao ništa. Na nekom od tih talasa napada, ali i državnih ucjena “nesmirivog” Milovana Đilasa, zajahala je čak i ideja likvidacije njegovog sina koji je krajem 80-tih godina pripremao doktorat na Londonskoj školi za ekonomiju i politiku. Ideja je najvjerovatnije potekla od Staneta Dolanca, Jura Bilića i/ili dr Obrena Đorđevića (šef Udbe Srbije). Svjesna ozbiljnosti namjere “Special Branch” (Odjeljenje Skotland Yard-a za političku bezbjednost) je Đilas-junioru nudio 24-tvoro satni nadzor i tzv. internu bezbjednost, što je ovaj hrabro odbio.⁷⁴ Ubica, agent jugoslovenske Službe bezbjednosti (Vinko Sidičić) čekao je odobrenje iz Beograda. Čak je bio određen i rok za ubistvo: 31. XII 1981. godine.

Najopasnije su, zaključili bi o drugom frontalnom talasu napada na Milovana Đilasa, aktivne sluge. One traže i trče da se moralno korumpiraju i ponude. Pasivne sluge to najčešće rade za pare. Kao i svaki profesionalac - “pošteno”.

Dakle, crnogorska historiografija mora da “ozdravi”, da se dezideologizuje, da se prevrednuje, a zatim sagledaju “lijeve greške”-zločini kad su u pitanju Milovan Đilas i ostali crnogorski i vancrnogorski rukovodioci. Preciznije, potrebna je daleko dublja scijentifikacija kao vodilja. Ali i ta vodilja mora biti moderna, višedimenzionalna, multidisciplinarna, globalna⁷⁵. Interesantno

---

⁷⁴ Vidi više „Vjesnik“ Zagreb br. 184 od 3. X 1981. g. i 14. X 1990.g.; „Die presse“ Beč od 02.XI 1981.g., „News of the World“ London od 08. XI 1981.g. Takođe vidi, George R Urban „My War Within the Cold War, Yale University Press, New Haven & London 1997.g., str. 184

⁷⁵ Vječita je opasnost za društvo u kojem je na vlast ideologija i - što je naročiti antiliberalni problem - kako dedogmatizovati društvo, njegovu učaurenost i „otvoriti“ zatvoreni um.

i naučno veoma važno bi bilo čuti mišljenja pravnika o “lijevim greškama”, naročito specijalista za ratno pravo i odgovornosti pojedinaca za revolucionarno “pravo”. U diskrecionoj pravnoj publicistici u Crnoj Gori, pa i šire, nijesam sreo ozbiljan, pa čak i uopšte rad na tu temu.

Nema danas života bez globalne istorijske vizije i pogleda na crnogorsku sadašnjost ili prošlost, pa i na “lijeve greške - zločine bez refleksije ili “reflektora” iz budućnosti, a ne “odozdo” iz partijsko-ideološkog “reflektora” prošlosti kakva je sada. Takve (internacionalne, globalne) vizije i strastvenosti su bili komunisti u antifašističkom ratu 1941-1945.godine - odlični. Poslije rata druga je priča. Đilas je tu priču prvi vidio i pokušao da oštrom kritikom prevrednuje, modernizuje, demokratizuje društvo i da spasi Revoluciju i njene grandiozne napore. Najprije “Borbinim člancima” i nekim “uvodnim” pisanjima sa početka ‘50-tih godine. U tom početku, a posebice na Trećem plenumu, jugoslovensku stvarnost je vidio zamučeno, ideološki, sa “mrenom” na očima. (Teško se odvajao od Revolucije i ratnih drugova.) Kasnije je dosta toga vidio jasnije i sve jasnije i jasnije. Naročito poslije 1961. godine. (Đilas je, takoreći, slučajno postao disident, naročito međunarodnog ugleda i značaja.)

U svakoj nauci komparativni metodi su su stožerno važni. U ekonomiji posebno. Upoređuju dostignute kvantitete uz metodske identičnost ili bliskost. Naročito je važna vanvremenost i eksteritorijalnost komparativnih metoda. (Komparativistikom jasnije i tačnije sebe “mjerimo” i upoređujemo sa drugim, sličnim.) Možda sam ponovo istorijski i naučno grešan, ali u crnogorskoj historiografiji - kad je riječ o “lijevim greškama”-zločinima nijesam “sreo” rad koji se ozbiljno, pa čak i uopšte bavi komparativnim pristupom izučavanja teme “lijevih grešaka”⁷⁶. O komparativistici

⁷⁶ Jednorečenični ili slični opisi u mnogim radovima o „lijevim greškama“ u Hercegovini,

naših “lijevih grešaka” sa okolnim zemljama, pa sve do “ljevičarenja” u Oktobarskoj revoluciji da ne i pričamo. “Lijeve greške” u nas počinju i završavaju se sa Milovanom Đilasom. Samo to je dovoljno za naučnu sumnju. (Bez ikakve namjere za statističko-istorijskim senzacionalizmom ili čemu profanim, crnogorske “lijeve greške”/zločini - bez obzira na veličinu lijevih zločina ili krivaca- nijesu van drugih revolucionarnih “standarda” ako nijesu i daleko ispod njih.)

8. ZAKLJUČCI O “LIJEVIM GREŠKAMA” MILOVANA ĐILASA

Na osnovu svega dokumentovano-analiziranog u vezi ukupnih “lijevih grešaka” Milovana Đilasa veoma je važno danas ih iznova sagledati i reći sljedeće.

1.) Odlični 13-to julski antifašistički ustanak 1941. godine komunistima je dao priliku da se bore za vlast u Crnoj Gori i šire. Time je stvoren zametak budućeg građanskog, klasnog, nacionalnog, vjerskog i drugog revolucionarnog konflikta i provala zločina. Svaka pojava četništva ili kakvog drugog protivnika komunističke vlasti doživljavala se u svijesti komunista-revolucionara-boljševika-staljinista kao pobuna protiv njih, pobuna protiv neoficijelne i pravno neuobličene vlasti komunista, ali ipak vlasti u zametku. Vlasti koja je “visila u vazduhu” kako je ratnu stvarnost u usmenim memoarima opisao jedan slovenački revolucionar.

Drugi “talas” aspiranti na vlast su bili ostaci stare i neprijateljske predratne vlasti.

S treće strane, s komunističko-revolucionarnom “narodnom” budućom vlasti nijesu se mirili ni ratni profašistički krugovi i grupe.

S četvrte strane, vlada u Londonu je sebe “normalno” doživljavala kao legalnu i legitimnu vlast. Dakle, aspiranata na vlast je bilo mnogo i sa svih strana, pa otud i višestrani zločini.

Osvajajući i zadobijajući vlast u borbi protiv raznih aspiranata na vlast, komunisti su poricanje ili protivljenje “zametka” svojoj vlasti

smatrali kao pomaganje fašističkom okupatoru. Stoga je kazna za sve bila prirodno-ratna - sačekuša/likvidacija/smrt. Suprotna, četnička strana je bila isto takva, čak i gora. Niko nije statistički, historiografski, izučavao četničke, “desne” zločine. Koliko u tim zločinima ima nedužno ubijenih ljudi, a koliko onih drugih “neophodnih” ratnih ubistava ako se tako smije reći. (Fašizam je zlo koje se nije “smjelo” desiti civilizaciji.) O medijskoj prezentaciji tih zločina i da ne pričamo.

2.) Ipak, rat u Crnoj Gori i nije bio pretjerano okrutan. Navedimo nekoliko poznatih primjera “interne” okrutnosti domaćeg rata ili ratova u ratu. Sovjeti su strijeljali oko 11.000 svojih vojnika u Staljingradskoj operaciji. (Dakle, ne samo u Staljingradskoj bici.)⁷⁷. Vojvoda Vojin Mišić je u Gornjem Milanovcu (?) javno, na trgu strijeljao 150 svojih vojnika zbog pobune vojske protiv generala Stepe Stepanovića. Klod Levi Štros se javno zalagao za strijeljane preko 80.000 svojih sunarodnika za kolaboraciju sa fašistima u toku Drugog svjetskog rata. Da napomenem, on nije bio komunista pa čak bio je idejno daleko od simpatija prema komunistima. Sličnog je stava bio i Šarl de Gol. (Razlika između Štrosa i De Gola je bila u visini cifre. De Gol se poslije rata zalagao za ubistvo “samo” 50.000 svojih sunarodnika, fašističkih kolaboracionista.)

Sve su revolucije takve, krvave. Nasilje i jeste “babica istorije” kako je negdje pisao Marks. Na neki način, nasilje i zločin, jeste osnova pokretanja, “izviiskra” nekog društva, pa i ljudske civilizacije. Milovan Đilas je prvi u Jugoslaviji o potocima ravolucionarne krvi “lijevih grešaka” (zločina) veoma detaljno i iskreno pisao. Negdje kasnije je njegov sin Aleksa bio i u pravu i u krivu istovremeno kad

---

⁷⁷ Strijeljanja su izvršavali dezertteri sa fronta koji su - da bi izbjegli ličnu kaznu strijeljanja - grupisani u više brigada. Brigade su brojale do 100 vojnika-ubica. Poslije Hruščovljevog dolaska i preuzimanja komande na Staljingradskom frontu, u pozadini fronta bili su raspoređene tri takve brigade od blizu 300 vojnika-ubica sa jednim ciljem - bez suđenja ubiti svakog dezerttera iza posljednje linije odbrane.

je rekao “da je otac u memoarima bio suviše surov prema sebi”. Ipak, iskreni i zaneseni revolucionari i veliki duhovi su takvi. Prvo odgovorni prema sebi, mjereći sebe. Mnogi revolucionari oko Milovana Đilasa ni približno nijesu bili takvi. Neko ih je nazvao “profesionalni revolucionari”. Skromnog znanja i intimne vjernosti vjeri, investirali su u svoje profesionalno radno mjesto ili buduće zanimanje/funkciju koja se zvala: “revolucionar”. I danas ih je pun svijet. Profesionalne revolucionare ništa nije doticalo niti dotiče. Naročito mnoge crnogorske “profesionalne” revolucionare kad je Đilas pao sa vlasti. A imali su itekako objektivnih povoda, ličnih i naročito društvenih razloga. Tupog osjećaja i skraćene refleksije, “zaboravili” su na društvenu odgovornost i demokratsku državnu budućnost i razvoj. (Kasnije smo sve to “platili”. Država im je bila što i balon u Čaplinovom filmu “Veliki diktator”.) Đilas nije bio takav. Dedinjsku vilu zamijenio je zatvorskom ćelijom. Funkciju Predsjednika Narodne Skupštine FNRJ zamijenio je temeljnim pranjem klozetske kible. (Da napomenem s tim u vezi, Tito je pokušao Milovana Đilasa da moralno korumpira dajući mu najvišu zakonodavnu i državnu funkciju predsjednika Skupštine FNRJ. Tito je time želio da ga potčini krajem decembra 1953. godine. Tada je popularnost Đilasovih “Borbinih” članaka širom Jugoslavije bila na vrhuncu. Te članke Tito je dogmatski razumio kao napad na temelje svoje vlast. Na veoma opasnu političku ponudu i trik, Milovan Đilas je negativno odgovorio. Prozreo je zlu Titovu namjeru. Između borbe za društvene ideje, s jedne, i partijske fotelje predsjednika Narodne Skupštine FNRJ, s druge strane, Đilas je odabrao ono prvo. On nije bio čovjek želje za političko vladanje i moć.)

3.) Od istoričara koji su se temom “lijevih skretanja” bavili naučno i s vizijom, izdvojmo interesantno i inteligentno zapažanje istoričara Miša Lekovića. Njegovo zaključivanje na temu “lijeve greške” i uloge Milovana Đilasa u njima je veoma moderno i globalno civilizovano. Mišo Leković, kao i autor ovog teksta, smatra da

temu “lijevih grešaka nema razloga prećutkivati ili negirati tu pojavu (doduše “epizodnog karaktera”) koja se pod uticajem niza okolnosti.....pojavila u jednom periodu veoma burnog i izuzetno složenog života i njenog CK”⁷⁸. Istoričar Mišo Leković „lijeva skretanja“ čak naziva takozvana. Tako zaključuje veliki istoričar, istoričar sa dubinskim istančanim osjećajem za vrijeme, rat i širinu prostora. Većina naših istoričara nema ovakvu refleksiju i senzibilnost.

4.) Ideološko i partijski gledano - da zaključak o „lijevim greškama“ Milovana Đilasa gledamo dublje i uže - Milovan Đilas je pravio „lijeva skretanja“ u komandnom smislu, kako sam naveo, u smislu davanja podrške širini ustanka umjesto partijsko zacrtanih gerilskih akcija i konfuznih direktiva s tim u vezi u toku jednog dana kao i „legalizacijom“ ustanika. Đilas uz antifašističku revoluciju govori i o opštenarodnom ustanku i narodnoj borbi. Sve navedene „pogreške“ su prirodna posljedica i sastavni dio eruptivnog početka crnogorskog ustanka i uloge mase u toj erupciji. Đilas tada nije mogao ništa da uradi osim da nedogmatski, nedirektivno prihvati crnogorsku ratnu realnost i odobri široku i „konfuznu“ oružanu borbu i kasniju „legalizaciju“⁷⁹. (Da napomenem, Đilas je došao u Crnu Goru nekoliko dana prije početka ustanka.) Takav je „start“ mnogih revolucija ako ne i svih i „epizodne“ uloge Vođe u svakom stravstvenom, ustaničkom početku. Uz to, zapažena je i blistavo opjevana crnogorska psiha da Crnogorac uvijek -a posebno u ratu - umisli da je baš on „glava izabrana“ kojoj se ukazala brza šansa za trenutak slave i „prvijenstvo“ za buduće visoko mjesto u bratstveničko-plamenskoj, pa i nacionalnoj hjerarhiji „slavnijeh Crnogoraca“. Tada su Crnogorci-ratnici nazaustavljivi. Đilas im

---

⁷⁸ Mišo Leković_ Reagovanje Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba na razvoj situacije u Crnoj Gori u toku 1942.g. u: Istorijski zapisi, knj. 26, sv.1-2, Titograd 1969. g. Str.424.

⁷⁹ Vidi : Miloš Milikić „Ratnim stazama Milovana Đilasa“ Teovid – Beograd, 2011. g. str. 88-91.

ništa nije mogao „pomoći“. Suviše dobro je poznao eruptivni mentalitet Crnogoraca i njihov lični ratni entuzijizam.

Ali „lijeva skretanja“ gledano iz civilizacijski značajnijeg i šireg, humanijeg, životnijeg, ratno-revolucionarnog, nepartijskog nivoa, da ponovim Milovan Đilas je partizansko i drugo ljudstvo (porodice na primjer) spasio od propasti pred naletom pomenutih 120.000 do 150.000 italijanskih fašista, profašista i domaćih kolaboracionista, pasivizirajući antifašističku borbu „legalizacijom“ ustanika pred naletom fašističke kontraofanzive. Rijetko kvalitetni vremenšni živi svjedok tog događaja Miloš Milikić iz svog ratnog iskustva lucidno zaključuje u svojim ratnim memoarima o „lijevim skretanjima“ i pogreškama Milovana Đilasa da je bila riječ o važnom i sačuvanom široko rasprostranjenom ratnom nekapitulantskom osjećaju ustanika o neizdaji opštenarodne antifašističke borbe.⁸⁰ Nešto kraće rečeno, sačuvana je komunistička ostrašćenost za antifašističkom borbom i komunističkim vizijama, naročito u partijskim vrhovima. Ova strast nije poznavala i priznavala kapitulaciju. Rat se, dakle, mogao nastaviti i uskoro se nastavio.

Što se tiče „lijevih grešaka“ kao zločina Milovana Đilasa oni su u ovom radu statistički i dokumentovano predstavljeni i analizirani. Masovni „lijevi“ zločini su inicirani Titovim pismom od 22. XII 1941. godine i Staljinovim uticajnim govorom na Tita i Politbiro sa proslave Oktobarske revolucije koji dan ranije.

U vrijeme masovnih zločina u Crnoj Gori kraj 1941, početak 1942. godine, Milovan Đilas nije bio u Crnoj Gori da podvučem još jednom.

---

⁸⁰ Opširnije vidi: M.Milikić „Ratnim stazama Milovana Đilasa“ Teovid - Beograd 2011. godina.

5.) Sa svim rečenim u vezi “Ijevih grešaka” i Milovana Đilasa, danas su aktuelne evro-atlanske integracije Crne Gore i životna neophodnost povezivanje države Crne Gore u moćnu zajednicu evropskih naroda. Jedan od uslova priključenja bilo koje bivše socijalističke zemlje moćnoj evropskoj zajednici naroda jeste i prevrednovanje domicilne tzv. “ideološke istorije”. (Kod nas se krivo, a posebno u Srbiji, ta istorija naziva „pobjednička istorija“. Ideološka istorija je mnogo širi kulturni pojam od njenog „pobjedničkog“ tj. ratnog sužavanja, skraćivanja pa i falsifikovanja što je direktno povezano sa „Ijevim greškama“ i Milovanom Đilasom s tim u vezi). Evropa postulira da se na duhu ideološke istorije, kulturnih i idejnih zabrana i falsifikata ne može niti smije graditi proevropska sadašnjost i moderna budućnost. Ideološka prošlost, pa još komunistička, je gnjila prošlost koja nije čvrst temelj za razvoj evropskog duha vladavine prava, demokratije i duha individualne i društvene slobode kojoj Evropa teži.

Radi primjera, Česi su prije ulaska u EU prevrednovali (nije riječ o pisanju nove istorije ili činjenica) svoju socijalističku historiografiju na preko 1.700 stranica i objavili su III-tomno urgentno izdanje. (Sa ovim prevrednovanjem vezan je nedavni, veliki “slučaj Kundera” u Francuskoj i Češkoj.) Slično su uradili Poljaci, Slovenci, Rumuni i Bugari. Nešto ranije “istočni Njemci”, a danas to rade Hrvati. Crnu Goru i njenu nauku, prvenstveno istoriju, čeka isti posao neideološkog, nepartijskog tumačenja istorije, činjenica.

Evropa postulira značaj i snagu korijena slobode i slobodne individue. Crna Gora nema snažnijeg, modernijeg i politički značajnijeg liberalnog korijena od Milovana Đilasa na putu evro-atlanskih integracija i liberalne prepoznatljivosti Crne Gore u evropskom pravcu. Međutim, još uvijek današnji “embargo” na lik i djelo Milovana Đilasa - pa se čak koriste i “Ijeva skretanja”

i zločini - ukazuje da jednomna i učaurena crnogorska kulturna i politička elita još ima odbojan stav i otpor prema crnogorskoj modernosti i društvenoj liberalizaciji.

Za svaku nauku, pa tako i za istorijografiju, multidisciplinarnost je krucijalno važna. Jedna nauka koristi iskustva drugih nauka da bi uzdigla svoj kvalitet. Jedan mladi i talentovani ekonomista - kome sam ovaj rad nedavno dao na čitanje - kazao mi je mudrijaški da analizi Milovana Đilasa u pogledu “lijevih grešaka” treba državno “cost-benefitski” prići. Želio je reći da korisnost lika i djela Milovana Đilasa modernoj državi Crnoj Gori nije iz “reflektora” prošlosti već iz modernog “reflektora” budućnosti da bi osvijetljena sadašnjost svima nama ekonomski, pravno, a nadasve kulturno i globalno bila bolja.

Danas je Milovan Đilas crnogorski paradigmatični, moderni državni lakmus papir prema evropeizaciji, integraciji i progresu Crne Gore, a “Nova klasa” živa knjiga i danas, ukoliko bi se stara riječ “nova klasa” zamijenila modernom riječju “tajkun”.

Poslije kraja, proširimo zaključak.

6.) Obično se smatra da su “lijeve greške”, pa i zločini, velika crnogorska i jugoslovenska istorijsko-revolucionarna tragična tema. To je samo donekle i to malim dijelom tačno, pa čak i za samu istoriografiju. U radu sam to dokumentarno, činjenički i analitički eksplicirao. Prije bi se reklo da partijska upotrebljivost i ciljnost “lijevih grešaka”-zločina protiv Milovana Đilasa i njegovih liberalnih ideja, skrivaju ili otkrivaju (sasvim je svejedno) mnogo suptilniju i mnogo značajniju vladajuću političku, moralnu, ideološku, medijsku, policijsku dubinu i širinu pozadine “lijevih grešaka” Milovana Đilasa.

Politički korijen “lijevih grešaka” je vješto sakriven od društva time što je historiografski i propagandno i na mnoge druge prepadne načine popularizovan i raširen u društvu. Naime, “lijevim grešakama” - onako kako ih je Partija tj. Vođa lucidno “vidio” - počela se partijski nametati i populistički ubrzano širiti nad društvom volja svemoćnosti i bezgrešnosti vlasti bez obzira na ličnosti, funkcije, okolnosti i činjenice. Otpadnici od vlasti bili bi surovo anatemisani i kažnjeni. (Naročito ako su iz vrha vlasti.) Milovan Đilas je kažnjen “lijevim greškama”, infonbirovci surovošću na Golom otoku, razni pojedinci, protivnici vlasti ili grupe svrstavani su u “moralno-politički tj. partijski nepodobne” ljude itd. (Istine i odgovori na partijske “istine” dođu s one strane volje moći vlasti, davno su uočili Niče ili Aristotel, a Orvel ili Kafka romaneskno i grandiozno opisali i približili modernom čovjeku.)

Voljom vlasti i partijskim stavom prema “lijevim greškama”, jugoslovensko društvo je takoreći u startu bilo poraženo ili iznutra samorazoreno. Prvenstveno moralno, dakle, sistemski. Đilas je instiktivno odgovorio, gotovo Munkovski kriknuo, dokumentarno-partijskim pripovjednim štivom “Anatomija jednog morala” 1954. godine. Želio je da se vlast prevrednije, preusmjeri i da spasi što se spasiti može od odlične Jugoslovenske revolucije 1941-1945.g. pa i 1948. godine. Niko nije želio, niti smio da čuje političke ideje, poruke i “krik” Milovana Đilasa. Naprotiv.

Kastinsko bratstvo je horski i hajkački ustalo protiv njega. (Naročito u napadu na Milovana Đilasa su bili glasni inforbirovci, književnici i žene funkcionera.)

Nešto kasnije “lijeve greške” sa “fočanskom” kaznom postali su znak raspoznavanja i distanciranja “nove klase” od ideja Milovana Đilasa. U partijskom smislu, liberalne ideje Milovana Đilasa i njegovo zalaganje za vladavinu prava, višepartizam, socijalnu

pravdu itd. postale su stvarni objekt i cilj napada vlasti. (“Lijeve greške”-zločini su metodska - partijske prirode.)

Dakle, “lijeve greške” su antidilasovska tema ili iz nešto dubljeg nivoa gledano “lijeve greške” su populistička partijsko-istorijska tema ili iz još dubljeg, ali skrivenog i zatamljenog nivoa gledano, “lijeve greške” su velika antiliberalna tema. U uništenju liberalnih smjerova razvoja jugoslovenskog društva početkom 50-tih godina i Đilasa kao prvog protagoniste tog smjera, jugoslovensko društvo se takoreći u startu (1946.g.) raspuklo i našlo u političkom mraku. Raspadanje je počelo moralno (početkom 50-tih godina), zatim ekonomski (početkom 60-tih godina), pa nacionalno i pravno (krajem 60-tih i početkom 70-tih godina), politički (početkom 80-tih godina) i na kraju jugoslovensko društvo se vojno raspalo početkom 90-tih godina. Političkom smrću Milovana Đilasa sredinom 50-tih godina, u čemu su “lijeve greške” odigrale važnu antiliberalnu ulogu, liberalizam u Jugoslaviji se nikada više nije mogao oporaviti i uzdići. (Srpski “liberali” na čelu sa odličnim Markom Nikezićem početkom 70-tih godina su primjer neuspjeha liberalizacije društva.) Politička sinergija nacionalizovanih antijugoslovenskih republičkih birokratija (“novih klasa”) je bila usmjerena ka osvajanju vlasti. (Komunistima je, inače, jedino zanimanje bilo osvajanje vlasti.) Političkom smrću Milovana Đilasa jugoslovenskom liberalizmu i vladavini prava u Jugoslaviji se izgubio svaki trag. Danas se postavlja pitanje da li smo ostali van evropske istorije. (Cijena poluvjekovne antiliberalne doktrine je bila veoma visoka. Ona nas je i kulturno udaljila od Evrope.)

Ogromni dio naše istoriografije, a to znači istoričara i ogroman dio medija, je “pomogao” praveći veliku štetu jugoslovenskom društvu, pa i crnogorskom, strahotnom temom o “lijevim grešaka” Milovana Đilasa. Normalno, u radu sam akcentovao potrebu istorijskog, multidisciplinarnog i nepartijskog pristupa izučavanju

pomenute teme i uloge svake ličnosti u njoj uključujući i Milovana Đilasa.

Svoje mišljenje o “lijevim greškama” detaljno sam i dokumentovano, zbornički istražio i u radu analitički i uz više uglova nastojao da predstavim.

Ukoliko bih se kritički suprotstavio svojem pisanju o “lijevim greškama” i uloge Milovana Đilasa u njima, želim već sada reći da nijesam “kontaktirao” izvore -ukoliko ih ima - Đeda (Kominterne) o “lijevim greškama”. S tim u vezi da napomenem, izricanjem “fočanske” partijske kazne Milovanu Đilasu i još trojici ljudi, Tito je izrekao na ruskom jeziku (“na vid”). A kod Tita gotovo ništa nije bilo slučajno i nepromišljeno. Takođe, ciljnost rada nije bila usmjerena na predstavljanje širih međunarodnih uslova u nastajanju “lijevih” grešaka o čemu je u domaćoj istoriografiji dosta pisano.

Koliko istraživanje budućnosti nema kraja, toliko nema kraja ni istraživanje prošlosti i stalne promjene našeg mišljenja o njoj i - u tom kontekstu - o “lijevim greškama” i uloge Milovana Đilasa u njima. To je ljudski usud, ali i sreća. Zrelost nekog društva, pa i crnogorskog, ogleda se u traženju te sreće. Vrijeme će pokazati da li je ovaj Simpozijum na Raselovom tragu “osvajanja sreće”.

Osnovna literatura

1. Momčilo Đorgović: “Đilas-vernik i jeretik” Akvarijus – Beograd 1989.
2. Milovan Đilas: “Revolucionarni rat”, Književne novine, Beograd 1990.
3. Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, Tom I, knjiga
4. Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, Tom II, knjiga 1/2/3/4/5.
5. Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, Tom III, knj.1/2/3/4.
6. Momčilo Cemović: “Đilasovi odgovori” Beograd 1997.
7. Milovan Đilas: “Vlast i pobuna” Novi Liber” Zagreb 2008.
8. Milovan Đilas: “Nova klasa”, Beograd 1990.
9. Milovan Đilas: “Nesavršeno društvo i dalje od “Nove klase”, Beograd 1990.
10. Đuro Vujović: “O lijevim greškama u KPJ u Crnoj Gori u prvoj godini NOR-a”, Istorijski zapisi br.1. Titograd 1967.
11. Zbornik radova sa okruglog stola Istorijskog instituta Crne Gore, knjiga 1, Podgorica 1997.
12. Miša Leković: “Mere CK KPJ u prvoj polovini 1942. g. protiv levog skretanja u politici KPJ”, Jugoslovenski istorijski časopis br. 1-2.
13. Miša Leković: “Reagovanje CK KPJ I Vrhovnog štaba na razvoj situacije u Crnoj Gori u toku 1942.”, Istorijski zapisi knj. 26. sv. 1-2, Titograd 1969.
14. Miloš Milikić: “Ratnim stazama Milovana Đilasa” - Teovid Beograd 2011.
15. Branislav Kovačević: “Đilas heroj-antiheroj” - Iskazi za istoriju, Pobjeda 2006.

16. VII Kongres SKJ, Stenografske bilješke, Beograd 1958.
17. Dragutin Papović: “Lijeve greške-drugo ime za zločin” - Montenegrina digitalna biblioteka.
18. J.B.Tito: Vojna dela, Tom I.
19. Vladimir Dedijer: “Josip broz Tito, Prilozi za biografiju”, Tom I-III, Beograd 1979.
20. Vladimir Dedijer: Dokumenti 1948. Tom I-III Beograd 1979.
21. Desimir Tošić: “Ko je Milovan Đilas”, Otkrovenje Beograd 2003. g.

Kompjuterska priprema: Aleksandar Koprivica
Štampa: Štamparija HKS - Spektar, Podgorica
Izdavač: Autor
Podgorica, 2012. godine